

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Erzurum'da Yaşayan Alevîlerin Geçiş Dönemi ve Doğa Kültü ile İlgili Uygulamaları*

Practices of the Alevi Living in Erzurum Regarding the Transitional Period and the Cult of Nature

Lokman Kılavuz**

Abstract: This study aimed to reveal the transition period practices and nature cults of individuals living in the Erzurum region and belonging to the Alevi tradition. For this purpose, a qualitative research design based on the ethnographic method was used, in which the values, behaviors, beliefs and worship of the community within the common culture are defined and interpreted. The participant group of the research consists of Alevi living in various districts and villages in Erzurum province. In this context, Alevi dedes and disciples in 9 districts (Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, Köprüköy, Olur, Pasinler, Şenkaya, Tekman) and 20 villages were studied. A semi-structured interview form was applied to the participants and the data obtained during this process was recorded. The data obtained through research results, observations, field notes and the applied interview form were evaluated using the content analysis method. It has been observed that the local Alevi had their own unique ceremonies and practices in important periods when some of their personal and social positions changed. However, it has been observed that there are significant differences and practices between districts and villages in these ceremonies. In addition, it has been determined that the Alevi living in the region attach special meaning and sanctity to some mountains, hills, stones and water resources, since their livelihoods are mostly based on agriculture and animal husbandry. It is thought that the data obtained in this study will contribute to the accurate recognition of Anatolian Alevism in general and the Alevi living in the Erzurum region in particular.

Strutured Abstract: At some stages of their lives, people go through important periods where their personal and social positions change. Although these periods when people's positions change vary from society to society, some ceremonies and practices are held where the purpose and essence remain the same. Transition ceremonies, which are a symbol or test of people's transition from one society to another, contain many elements and teachings. The cult of nature means the veneration and worship of beings that are considered sacred and supreme. Mountains, hills, caves, rivers, temples and meeting houses are considered cults in some societies. Actions against these elements are carried out by a president, at certain times and with certain tools. In order for elements such as mountains, hills, trees and water to represent a cult in a religion, there must be a person or object that will be the subject of the cult, and it must be believed that this person or object will bring

* Bu çalışma Prof. Dr. Hanifi Şahin danışmanlığında 28.12.2023 tarihinde tamamladığımız “Erzurum Yöresi Alevîleri, İnançları, İbadetleri, Örf ve Adetleri” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye, 2023)

** Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepler Tarihi.

Dr, Ministry of National Education, Erzurum Provincial Directorate of National Education, Ataturk University, Faculty of Theology, History of Islamic Sects.

ORCID 0000-0003-3955-218X

lokmanlavuz1@gmail.com

Cite as/ Atıf: Kılavuz, L. (2024). Erzurum'da yaşayan Alevîlerin geçiş dönemi ve doğa kültü ile ilgili uygulamaları. *Turkish Studies - Religion*, 19(4), 519-544. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.76629>

Received/Geliş: 22 May/Mayıs 2024

Accepted/Kabul: 25 December/Aralık 2024

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2024

harm or benefit to people. As a result of this belief, there are practices such as vows, sacrifices and visits to bring benefit and prevent harm.

The aim of our research is to determine the original value of Erzurum Alevism by revealing the transition period and nature cult-related practices of Alevi living in the Erzurum region. For this purpose, it is to determine the place of Erzurum Alevism within traditional Alevism, which we think is shaped according to oral culture. Although approximately 30-35 thousand of the Alevi population, which has many differences from region to region, lives in Erzurum and its surroundings, until today, there is no independent study revealing the beliefs, worship, customs and traditions of the Alevi living in this region. In this research, it is expected to prevent possible misunderstandings and prejudices in the society by introducing Alevism in the Erzurum region from its natural environment. This study will contribute to revealing the belief geography and cultural map of Erzurum and its districts.

As a result of the research, the data obtained through observation, field notes and the applied interview form were evaluated using the content analysis method. Our study is limited to the province of Erzurum and its surroundings, which stands out with its unique, social and cultural structure. Therefore, the issues related to religious and social life determined for Alevi in this research include Alevi members living within the borders of Erzurum province. The results obtained are valid for Alevi living in the Erzurum region and do not include all Alevi living in different regions of Turkey. Based on the assumption that social life is in constant change and transformation, and that there will be some changes in religious life, our research is limited to the time it was conducted.

There are various practices among the local Alevi regarding transition periods, which have an important place in people's lives. It has been determined that the local Alevi took various precautions because they thought that the jinn could harm the mother and the baby before and after birth, which is the first transition period. In addition, since pregnant women have a belief that the baby will look like the person whose face they look at a lot, it has been observed that care is taken to stay away from ugly and bad people during the pregnancy. After the birth, there are some sensitivities among the local Alevi when naming the baby, Hz. After the death of Muhammad, it was determined that the names Abu Bakr, Omar and Osman were not generally given to children, citing some negative events that occurred during the period of the four caliphs. The origin of circumcision and kirve, which is considered an important practice for the people of the Alevi tradition living in Erzurum, is generally traced to the Prophet Muhammad. Abraham and Hz. It dates back to the time of Muhammad. According to the local Alevi, kirve can be a person, an inanimate object, a tomb or a water spring. Kirvelik, which once had an important social and economic place for the Alevi in the region, has no longer been valid today.

While kidnappings and arranged marriages were practiced among the Alevi in the Erzurum region in the past, today this decision is generally left to the choice of young people. Among Alevi young people, who mostly marry through religious and official marriages, the number of marriages with Sunnis has also increased in recent years. While in the past, it was considered an act of indulgence for an Alevi to marry a Sunni, today this situation is considered normal. While the local Alevi express the event of death, which is the last of the transition periods, with the terms "devir", "change of clothes", "walking towards God", some Alevi express the funeral ceremony with the concept of "glazing". Funeral ceremonies in the region are carried out by mosque imams or some dedes in accordance with general Islamic traditions. Some Alevi in the region stated that the deceased person turned into a human or an animal, depending on the life he lived in this world, and some dedes witnessed this. They emphasized that people whose souls pass into animals after death are generally sinners and suffer their punishment in this way. They mostly live in rural areas and earn their living

Keywords: History of Sects, Erzurum, Alevi, transition period, practice, nature belief.

Öz: Erzurum yöresinde yaşayan ve Alevî geleneğe mensup bireylerin geçiş dönemi uygulamalarını ve doğa kültlerini konu edinen bu çalışmamızın amacı Erzurum'da yaşayan Alevî topluluğunun geçiş dönemlerine (doğum, evlilik, ölüm) ve doğa kültürüne ilişkin uygulamalarını derinlemesine incelemektir. Araştırma, bu ritüellerin ve inanç sistemlerinin kültürel sürekliliğe nasıl katkı sağladığını, toplumsal yapı üzerindeki etkilerini ve bu geleneklerin günümüzde nasıl yaşatıldığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çalışma, problem durumuna uygun olarak nitel araştırma desenlerinden etnografi yöntemine göre tasarlanmıştır. Araştırmanın katılımcı grubu, Erzurum ilindeki çeşitli ilçe ve köylerde yaşayan Alevîlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda,

belirlenen 9 ilçe (Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, Köprüköy, Olur, Pasinler, Şenkaya, Tekman) ve 20 köyde bulunan Alevî dedeler ve taliplerle çalışılmıştır. Katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmış ve görüşme sonucu elde edilen veriler, içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Yöre Alevîlerinin bazı kişisel ve toplumsal konularının değiştiği önemli dönemlerde kendilerine özgü tören ve uygulamalar yaptığı görülmüştür. Ancak bu törenlerde ilçe ve köyler arasında önemli farklılık ve uygulamaların olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca yörede yaşayan Alevîlerin geçim kaynaklarının daha çok tarım ve hayvancılığa dayalı olması sebebiyle bazı dağ, tepe, taş ve su kaynaklarına özel anlam ve kutsallık yükledikleri tespit edilmiştir. Bu çalışmada elde edilen verilerin genelde Anadolu Alevîliği, özelde ise Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin doğru bir şekilde tanınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Erzurum, Alevîler, geçiş dönemi, uygulama, doğa kültü

Giriş

İnsanlar hayatlarının farklı evrelerinde kişisel ve toplumsal konularının değiştiği önemli dönemlerden geçerler. Bu dönemler, toplumdaki farklılıkların göstergesi de bazı törenler, uygulamalar bu geçişleri sembolize eder ve bu geçiş törenleri, zengin bir öğe ve öğretiyi yelpazesi içerir (Yeşil, 2014, s. 118). Aynı şekilde, bazı toplumlarda dağlar, tepeler, mağaralar, nehirler, tapınaklar ve toplantı evleri kutsal kabul edilir ve bu unsurlara yönelik uygulamalar belli zamanlarda ve belli araçlarla gerçekleştirilir (Artun, 2011, s. 108).

Araştırmamızın amacı Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin geçiş dönemi ve doğa kültü ile ilgili uygulamalarını ortaya koyarak Erzurum Alevîliğinin özgün değerini tespit etmektir. Bu temel amaç doğrultusunda sözlü kültüre göre şekillendiğini düşündüğümüz geleneksel Alevîlik içerisinde Erzurum Alevîliğinin yerini saptamaktır.

Erzurum'un Merkez ilçeleri ile Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, Köprüköy, Olur, Pasinler, Şenkaya, Tekman ilçeleri Alevî vatandaşların yaşadığı yerlerdir. İspir, Karayazı, Karaçoban, Narman, Oltu, Pazaryolu, Tortum, Uzundere ilçelerinde ise Alevî nüfus bulunmamaktadır. 2021 yılı adrese dayalı nüfus sayım sonuçlarına göre Erzurum'un toplam nüfusu 756.893 kişidir.¹ Bu nüfus içerisinde yaklaşık olarak 30 ile 35 bin Alevî olduğu ifade edilmektedir.² Tespitlerimize göre bahar ve yaz aylarında yöredeki Alevî nüfusun verilen bu sayılara yaklaştığı ancak kış aylarında bu sayının büyük oranda azaldığı tespit edilmiştir.

Erzurum'un Şenkaya, Pasinler ve Olur ilçelerinin tamamı ile Aşkale ilçesinin bazı köylerinde yaşayan Alevî nüfus Türkçe konuşmaktadır. Hınıs, Tekman ve Çat ilçelerinde yaşayan Alevîlerin ise büyük bir kısmı Zazaca; bu ilçelerdeki bazı Alevîler ise Zazaca ile birlikte Kürtçe de konuşmaktadırlar. Zazaca ve Kürtçe konuşan Alevîlerin neredeyse tamamı kendilerinin Horasan'dan gelen Türkmenler olduklarını ancak göç ettikten sonra bu bölgelerde konuşulan Zazacayı ve Kürtçeyi sonradan öğrendiklerini ifade etmektedirler (K. 1).³

1. Yöntem

Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin geçiş dönemi ve doğa kültü uygulamalarını incelemeyi amaçlayan bu çalışma, problem durumuna uygun olarak nitel araştırma desenlerinden etnografi yöntemine göre tasarlanmış ve görüşme sonucu elde edilen veriler, içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. Erzurum'daki Alevîlerin büyük bir kısmının kırsal alanda yaşaması, sözlü kültür ve kapalı toplum yapısına sahip olmasından dolayı doğru bilgiye ulaşmada önemli sorunlar yaratmıştır.

¹ Nüfus oranların tamamı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Veri Tabanı ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) esas alınmıştır.

² Alevî Nüfus oranı Erzurum Erenler Alevî Bektâşi Kültür ve Dayanışma Derneği verilerine göre belirtilmiştir.

³ Araştırma kapsamında kendileriyle görüşmeler gerçekleştirilen kaynak kişiler metin içinde K.1. K.2. K.3... gibi numaralandırma sistemiyle kısaltmalar kullanılarak verilmiştir. Kaynak kişilere ilişkin detaylı bilgilere aşağıdadaki Tablo 1 'de yer verilmiştir.

Çalışmalara katılmak istemeyen bazı Alevîler, zarar göreceklere endişesiyle görüşmelere isteksiz yaklaşmışlardır. Ancak bu sorun, çalışmanın amacı ve içeriği açıklanarak, Erzurum merkezindeki Erzurum Erenler Alevî-Bektaşî Dayanışma Derneği yöneticileri ve üye dedelerin desteğiyle aşılmıştır. Ayrıca, doğup büyüdüğüm bölge, Alevî ve Sünnîlerin birlikte yaşadığı bir yer olduğu için, bu toplulukları uzun yıllar boyunca gözlemlene fırsatım olmuştur. Bu çalışma için Etik Kurul onay belgesi alınmış ve makalenin sonuna eklenmiştir.

Araştırmamızın çalışma grubu Erzurum il, ilçe ve köylerinde yaşayan Alevîlerden oluşmaktadır. Tespit edilen 9 ilçe (Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, Köprüköy, Olur, Pasinler, Şenkaya, Tekman) ve 20 köyde yaşayan 9 kadın 30 erkek olmak üzere toplam 39 Alevî bireyle çalışma yürütülmüştür. Bu kişilerden 16'sı dede, 36'sı ise taliptir⁴. Çalışma grubuna yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak soru ve cevaplar kayıt altına alınmıştır.

Araştırma sonucunda gözlem, saha notu ve uygulanan görüşme formu ile elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmamız kendine özgü, toplumsal ve kültürel yapısıyla öne çıkan Erzurum ili ve çevresiyle sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen veriler, Erzurum yöresinde yaşayan Alevîler için geçerli olup Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan tüm Alevîleri içermemektedir.

Tablo1: Görüşme yapılan kişilerle ilgili bazı bilgiler.

KODU	KONUMU	EĞİTİMİ	YAŞI
K1	Dede	İlkokul	43
K2	Talip	Ortaokul	43
K3	Dede	Lise	75
K4	Dede	İlkokul	56
K5	Dede	Ortaokul	76
K6	Talip	Lisans	86
K7	Talip	İlkokul	64
K8	Hoca	İlkokul	60
K9	Dede	Lise	70
K10	Hoca	İlkokul	92
K11	Talip	Lisans	84
K12	Dede	Ortaokul	64
K13	Talip	Lisans	65
K14	Talip	Lisans	70
K15	Talip	Ortaokul	50
K16	Dede	Lise	58
K17	Dede	İlkokul	69
K18	Dede	İlkokul	83

⁴ Talip: Alevi toplumunda peygamber soyundan gelmeyen herkese talip denir. Doğru yolu arayan ve yola, edebe, erkâna istekli olan kişiyi ifade eder. Talibin görevi, bir evliyanın rehberliğine bağlanmak ve içtenlikle iman etmektir.

K19	Talip	Lise	60
K20	Dede	İlkokul	80
K21	Dede	İlkokul	64
K22	Dede	Lise	60
K23	Talip	Okur-Yazar	82
K24	Talip	İlkokul	34
K25	Talip	İlkokul	43
K26	Dede	İlkokul	88
K27	Talip	Ortaokul	52
K28	Talip	İlkokul	50
K29	Dede	İlkokul	74
K30	Talip	İlkokul	39
K31	Talip	İlkokul	75
K32	Talip	Üniv. Öğrencisi	23
K33	Talip	İlkokul	46
K34	Talip	İlkokul	72
K35	Dede	İlkokul	70
K35	Dede	İlkokul	64
K37	Talip	Ortaokul	58
K38	Talip	İlkokul	62
K39	Talip	İlkokul	62

2. Geçiş Dönemi Uygulamaları

Toplumların yaşamında eski kültürlerden gelen gelenekler, örf ve adetler önemli bir rol oynar. Günlük hayatın temelini oluşturan ana davranış kalıpları, bu adet ve uygulamalara dayanır. Bu uygulamalar arasında hayatın geçiş dönemleri de bulunur. Geçiş dönemlerine ilişkin adetler, gelenekler, töreler ve bunların içerisinde yer alan uygulamalar, bir ülkenin veya belirli bir yöre halkının geleneksel kültürünün temelini oluşturur (Yıldırım, 2010).

İnsanlar hayatlarının bazı evrelerinde kişisel ve toplumsal konumlarının değiştiği önemli dönemlerden geçerler. Kişilerin konumlarının değiştiği bu dönemler, toplumdan topluma değişmekle birlikte, gaye ve özün aynı kaldığı bazı tören ve uygulamalar yapılır. Kişilerin bir toplumdan diğerine geçişinin bir simgesi veya imtihanı olan geçiş törenleri oldukça fazla öğeyi ve öğretiyi içinde barındırır (Yeşil, 2014, s. 118).

Bir insanın hayatında önemli geçiş dönemleri vardır. Doğum, evlilik ve ölüm bu geçiş dönemlerinin kritik aşamalarıdır. Hepsini kendi bünyesinde birkaç alt bölüme ve aşamaya ayırmışlardır. Birçok inanç, örf, adet, görenek, tören, dinsel ve büyüsel yoğun süreçler, bu üç önemli evre etrafında gruplanmakta, bu geçişleri ait oldukları kültürlerin beklenti ve kalıplarına göre yönlendirmektedir. Tüm bunların hedefi ise bu dönemde bireyi artması beklenen tehlike ve olumsuzluklardan korumak ve bu geçiş dönemiyle birlikte kişi için yeni bir konum oluşturarak onu

kutsallaştırmaktır. Geçiş dönemlerinde uygulanan örf, adet, tören ve bunlara bağlı pratikler bir ülkenin veya belirli bir bölgenin geleneksel kültürünün ana bölümünü meydana getirmektedir (Örnek, 1971, s. 11).

2.1. Doğum ve Ad Koyma

Geçiş dönemlerinin ilki olan doğum, her devirde ve dünyanın her köşesinde sevindirici bir olay olarak kabul edilmektedir. Dünyaya gelen bebeğin varlığı, aile ve akrabaların çoğalmasında ve güçlenmesinde anlamına geldiği için özellikle daha küçük ve etnik gruplarda sevinçle karşılanmaktadır. Doğum yapan annenin aile içindeki değeri artmakta, toplum içindeki konumu sağlamlaşmaktadır. Dünyaya yeni gelen çocuk vesilesiyle baba, soyunun devamını sağladığı için akrabaları ve yaşadığı toplumdan daha fazla saygı ve hürmet görmektedir. Nerdeyse tüm toplumlarda doğum, hayatın önemli bir evresi olduğundan dinî inanç ve gelenekler, bebeğin anne rahmine düşmesinden başlayarak belirli bir yaşa gelene kadar doğum yapacak kadına ve yakın çevresine bazı uygulamaları yapmayı zaruri kılmıştır (Örnek, 1997, ss. 131-132).

Eski Türklerde çocuk sahibi olmak isteyenler atalarının ve kamların mezarlarına giderek bez bağlar, kurban keser ve saçları sunarlardı. Ayrıca ekonomik durumu iyi olanlar açları doyurur, çıplakları giydiren ve kutlu olan kişilerin dualarını/alkışlarını alırlardı. Bu uygulamaların günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nin birçok yerinde olduğu gibi Erzurum'da da hala uygulanmaktadır. Erzurum'da çocuğu olmayanların bu dileklerinin yerine gelmesi için ziyaret ettikleri önemli yerler şuralardır: Güvit Ziyareti (Tortum), Bacı-Kardeş Ziyareti (Uzundere), Güzel Baba Ziyareti (Karayazı), Gökbel Ziyareti (Tekman), Arap Dede Ziyareti (Narman), Huri Baba Ziyareti (Tekman), Güreşken Baba Ziyareti (Horasan), Öğle Tepesi Ziyareti (Çat) (Kalafat, 2010, ss. 243-251).

Doğumdan sonra yeni doğum yapan kadını ve bebeğini kötü ruhlardan veya nazar gibi olumsuz şeylerden korumak için bazı uygulamalar yapılmaktadır. Erzurum'da yapılan uygulamalardan biri ise doğum yapan kadının yastığının altına küçük bir parça kurt derisi koymaktır. Bu uygulama daha çok Eski Türklerde var olan kurttan türeme inancına dayanmaktadır. Buradaki düşünce şudur: Türklerin atası olan kurdun ruhu, bebeği ve annesini her türlü kötülükten korumaktadır (Kalafat, 2010, ss. 243-251).

Eski Türkler çocuğun ismini doğumundan hemen sonra değil, 13-14 yaşlarına kadar herhangi bir kahramanlık ve yiğitlik göstermesi sonucu koymuşlardır. Daha çok göçebe bir yaşam tarzına sahip olan Türkler isim verirken doğada gördükleri unsurların isimlerini kullanmışlardır. Eski Türklerdeki bu uygulamalar Doğu Anadolu'daki diğer yörelerle beraber Erzurum'da da görülmektedir. Bu yörelerde çocukların renklerine göre *Akkız*, *Karaoğlan*, *Sarıkız*; yer ve gök cisimlerine göre *Çiçek*, *Yağmur*, *Güneş*, *Yıldız* gibi isimler verilmiştir. Ayrıca çocuğu ölen kişilerin *Dursun*, *Durdu*; çok fazla olanların *Yeter*, herhangi bir türbeye gittikten sonra çocuğu olanların ise *Satı* veya *Satılmış* isimlerini çocuklarına verdikleri görülmektedir (Kalafat, 2010, ss. 281-283).

Günümüz Türkiye'sindeki teknolojik gelişmeler, toplumumuzda bazı sosyal ve kültürel tutum ve davranışlarda değişikliklere sebep olsa da kapalı bir toplum özelliği taşıyan Alevî zümrelerin bu durumdan daha az etkilendiği söylenebilir (Keskin, 2001, s. 23). Doğum gerçekleşikten sonra yapılan ilk uygulama çocuğa ad vermedir. Alevîlerde genel olarak ad, aile büyüğü veya bir dede⁵ tarafından ezan ve dua okunarak verilir. İsim verilirken daha çok Ehl-i Beyt ve on iki imamın isimleri tercih edilir (Yaman, 2007, s. 318; Ayrıca bkz. Kaleli, 2003, s. 329).

Erzurum yöresindeki Alevî toplumunda doğum olayı ve isim koyma geleneği önemli bir uygulama olarak kabul edilir. Hem şehir merkezinde hem de kırsal bölgelerinde yaşayan Alevîler

⁵ Dede: Alevî toplumunda, manevi rehber ve dini lider olarak kabul edilir. Dedelerin, Ehl-i Beyt soyundan geldiklerine ve genellikle Hz. Ali'nin soyundan olduklarına inanılır. Dedeler, cem törenlerini yönetir, dini bilgileri topluluğa aktarır ve topluluk içindeki anlaşmazlıkları çözüme gibi önemli sosyal görevleri yerine getirir.

arasında bu uygulamaya dair bazı farklılıklar olmasına rağmen genel olarak benzerlikler gözlemlenir. Yörede doğum yapacak olan kadınlara ağır işler yapmalarına izin verilmez, çünkü kendilerine ve bebeklerine zarar verebilecekleri düşünülür. Hamile kadınlar için, beraber vakit geçirilen kişilerin seçimi son derece önemlidir. Çünkü bölgedeki Alevî inancına göre, hamile kadınlar kimlerle çok vakit geçirirse ve kimin yüzüne çok bakarsa, çocuğunun karakteri ve dış görünüşü ona benzeyecektir. Bu sebeple, yöredeki Alevî kadınlar, hamilelik süreci boyunca olumsuz davranışlarda bulunan veya çirkin görünen insanlardan uzak durmayı tercih ederler. Ayrıca, hamilelik sürecinin sağlıklı ve huzurlu geçmesi için kadınlara kutsal yerlerden getirilen sular içirilir ve bu sularla banyo yapmaları sağlanır (K. 16).

Doğum zamanı yaklaşan kadınlar genellikle şehir merkezlerindeki hastanelerde doğum yaparlar. Kırsal kesimde ise, il veya ilçe merkezlerine yakın yerlerdeki hastanelere gidilir. Ancak imkânları sınırlı olan ve uzak bölgelerde yaşayanlar, doğumlarını köyde, deneyimli kadınların yardımıyla gerçekleştirirler. Bu konuda, Ali Dost ocağı taliplerinden biri şunları anlatmıştır: *“Eskiden bu yörelerde, en fazla kadın ölümleri doğum sırasında olurdu. Çünkü köyümüz hem il merkezine hem de ilçeye uzaktı ve yollarımız iyi değildi. Ayrıca, ulaşım imkânlarımız da kısıtlıydı. Köydeki yaşlı kadınlar doğum yapanlara yardımcı olurdu ancak birçok kadın yine de hayatını kaybederdi. Ancak şimdi devlet sağlık konusunda önemli adımlar attı. Hastalandığımızda ambulanslar hemen gelir. Köyümüz dağlık olduğundan bazen yollar kapalı olabilir. Bu durumlarda ise helikopterle taşıma yapılıyor.”* (K. 23).

Doğum gerçekleşikten sonra, bebeğin göbeği ebeler tarafından kesilir ve yıkanıp gidyridildikten sonra anne tarafından kabul edilir. Yeni doğum yapmış kadın hem fiziksel hem de duygusal destek için yalnız bırakılmaz. Yöredeki Alevî geleneğine göre, yeni doğum yapmış kadın ve bebeği kırk gün boyunca dışarı çıkmazlar. Bu süre zarfında komşuları, doğum yapan kadını ve bebeğini ziyaret eder ve onlara hediyeler getirirler. Kırk gün sonunda kadın, komşularına bir davet verir ve daha sonra dışarı çıkabilir. Bebeğiyle birlikte komşularını ziyaret ettiğinde, komşuları ilk ziyaret oldukları için bebeğe hediyeler getirirler (K. 8).

Yöredeki bir Alevî, doğumla ilgili şunları anlatmıştır: *“Köyümüzde doğum, tüm komşular arasında büyük bir heyecanla beklenir. Doğum sağlıklı bir şekilde gerçekleşikten sonra havaya ateş edilir, alkışlarla karşılanır ve halaylar çekilir. Ardından köydeki diğer kadınlar, doğum yapan kadına ve bebeğe hediyeler getirirler. Ayrıca, doğum yapan kadın rahatsızlığından dolayı yemek yapamaz durumdaysa, komşuları onun evine yemek götürürler ve iyileşene kadar destek olurlar. Genellikle doğum yapan kadına yöresel bir yemek olan hasıda veya dut yemeği gibi yiyecekler götürülür. Bizim buralarda buna 'lohusa görmek' denir.”* (K. 11).

Yöredeki bazı Alevîler, doğum yapan kadının cinlerin gelip ona ve bebeğine zarar vereceğine inanmaktadır. Bu konuda bir talip şunları anlatmıştır: *“Yeni evlenen genç bir kadının çocuğu olmadan baba evine dönmesi hoş karşılanmaz. Yeni doğum yapmış bir kadına ve bebeğine cinlerin zarar vereceği düşünüldüğü için kesinlikle yalnız bırakılmazlar. Ayrıca, doğum yapan kadını ve bebeğini korumak için, kadının yastığına büyük bir iğne batırılır, yastığın altına ekmek veya Kur'an-ı Kerim konulur. Bazı yerlerde ise doğum yapan kadının yanına süpürge konulur veya duvara erkek elbisesi asılır. Cinler, bunlardan korktukları için kadın ve bebeğe zarar veremezler.”* (K. 15).

Başka bir talip, köylerde yaşayan Alevîlerin, doğum yapan kadınların ahıra ve terk edilmiş yerlere gitmelerine izin vermediklerini, al karısının buralarda yaşadığını ve kadına zarar vereceğine inandıklarını belirtmiştir. Ancak kendisinin bunlara inanmadığını çünkü yeni doğum yapmış kadınların hormonlarında çok fazla artış olduğunu dolayısıyla bu kadınların depresyona girebileceğini veya halüsinasyonlar görebileceğini söylemiştir (K. 36). Diğer bir uygulama ise yeni doğmuş bebeklerin yüzü ince bir bezle sürekli kapatılır ve onun yüzüne bakılmasına izin verilmez. Çünkü yeni doğmuş bebeğin yüzü açık olursa o eve melekler gelmez ve günah yazılır. Ayrıca bazı

Alevîler, yeni doğan çocuğun mutluluğunu yaşamak için yedi gün boyunca evlerinde davul çaldırıp halaylar çekerler (K. 15, 36).

Yöre Alevîleri arasında yeni doğan çocuğa isim vermek önemlidir. Bir talibe göre günümüzde çocuğa verilecek isim genellikle anne, baba tarafından belirlenir. Fakat eskiden aile büyüklerine sorulduğu ve onların düşündükleri bir isim varsa o ismin verildiği belirtilmiştir. (K. 37). Yörenin kırsal kesimlerinde eğer ailenin ekonomik durumu iyiyse yeni doğan çocuk için kurban kesilir ve komşulara davet verilir. Davete, bağlı oldukları dedeler de çağrılır. Dede bebeği kucağına alır bir kulağına ezan ve diğer kulağına on iki imamın isimlerini söyler. Daha sonra dede, Alevî düşüncesine uygun bir isim koyar ve herkese ilan eder (K. 20, 5). Yöre Alevîleri isim koyarken çok hassas davranırlar ve çoğunlukla on iki imamın isimlerini koymaya dikkat ederler. On iki imam isimleri dışında Hz. Muhammed'in (s.a.v) isimleri olan Ahmet, Mehmet ve Mahmut isimleri de çokça verilen isimlerdir. Bunların dışında televizyon ve sosyal medyada kullanılan isimler de çok fazla verilmektedir (K. 32, 18).

Yörede Alevîler arasında geçmişte yaşanmış olaylardan dolayı bazı isimler çocuklara verilmemektedir. Bu düşünceye sahip olan bir dede şunları aktarmıştır: “*Alevîlere göre ilk üç halife Ebubekir, Ömer ve Osman Ehl-i Beyt'in hakkını yediler ve onlara zulmettiler. Bu sebepten onların isimleri çocuklara verilmez.*” (K. 5). Bu isimlerin dışında Hz. Hüseyin'i şehit eden Yezid ve onun babası Muaviye b. Ebu Süfyan'ın isimleri de kullanılmaz (K. 29, 31). İlk üç halifenin isimlerini Alevî çocuklarına vermeme durumuna farklı bir açıdan bakan Kureyşan ocağı dedelerinden biri şunları ifade etmiştir: “*Biz çocuklarımıza Ebubekir, Ömer ve Osman ismini veremeyiz. Çünkü biz Alevîler tarikat kapısı ehliyiz. Onlar ise şeriat kapısındaırlar. Tarikat ehli olan kişiler şeriat kapısında olan kişilerin isimlerini çocuklarına veremez. Yoksa bizim için halifeler peygamberimizin arkadaşları ve değerli kişilerdir. Onlara karşı olumsuz bir bakışımız asla olamaz.*” (K. 26). Yöre Alevîlerinin bazıları ise halife isimlerini çocuklarına vermemelerinin herhangi bir sebebi olmadığını bu adların çevrelerinde çok kullanılan isimler olmadığından dolayı bu isimleri vermediklerini ifade etmektedirler (K. 1, 23). Halifelerin isimlerini çocuklara vermeme durumu yöre Alevîleri arasında genel bir anlayış değildir. Çünkü halifelerin hepsini Hz. Ali gibi değerli gören ve onların isimlerini çocuklarına vermenin kıymetli olduğunu düşünen Alevîler de bulunmaktadır (K. 7).

Gözlemlerimize göre Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerde çocuklara ad koyma geleneği, bazı aileler tarafından geleneksel uygulamalardan uzaklaşarak daha çağdaş yaklaşımlarla gerçekleştirilmektedir. Geleneksel olarak, aile büyüklerinin ve dedelerin katılımıyla yapılan isim verme törenleri, günümüzde yerini daha bireysel ve aile içi karar süreçlerine bırakmıştır. Ayrıca, modern isimler ve popüler kültürden etkilenmiş isimler, geleneksel Alevî isimlerinin yerini almaya başlamıştır. Bu değişim, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak, bazı aileler hala geleneksel isim verme ritüellerini sürdürerek, inanç ve kültürel değerlerini yaşatmaya devam etmektedir.

2.2. Sünnet ve Kirvelik

İnsanların hayatlarında tıpkı doğum gibi sünnet uygulaması da önemli bir yere sahip olan geleneklerden biridir. Erkek çocukların hayatlarında ergenliğe geçişin bir başlangıcı olarak kabul edildiğinden sünnet uygulaması düğün ve farklı uygulamalarla kutlanır. Ayrıca bazı toplumlarda bu uygulama dinî bir gereklilik olması hasebiyle inançsal bir yöne sahiptir (Yıldız, 2021, s. 284). Eski Türk uygulamalarında sünnet olma geleneği yoktur. Türklerde bu geleneğin ne zaman başladığına dair bir bilgi olmamakla beraber, Yahudi inancını kabul etmiş olan bazı Türk topluluklarında bu uygulamanın görüldüğü belirtilmiştir. Türklerde sünnet geleneği İslam dininin kabulüyle birlikte görünür hale gelmiş ve dinî bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir (Bozkuş, 2000, s. 294). İslâm dinî gelmeden önce Arabistan'da “hitan” uygulaması olarak ifade edilen erkeklerin sünnet derisinin kesilme uygulaması, İslam dininin kabul edilmesiyle birlikte Türk toplumuna sünnet olarak geçmiş ve günümüze kadar devam etmiştir (Türkdoğan, 1966, s. 198). İslâm dinî ile beraber diğer bazı

dinlerde de farklı şekillerde uygulanan sünnet uygulamasının Hz. İbrahim'den itibaren uygulandığı ifade edilmektedir (Yıldırım, 2011, s. 86).

Eskiden beri uygulanan ve İslam toplumunda önemli bir yeri olan sünnet düğünleri ve kirvelîğin Alevî toplumundaki değeri büyüktür. Doğu Anadolu'da yaşayan Alevî aşiret mensupları kendi ailelerine uygun olan sevdiği başka bir aileyi kirve olarak seçer ve bunu bir eğlence düzenleyerek herkese duyururlardı. Sünnet zamanı geldiğinde çocuklar kirvenin kucağında oturur, kirve ise çocuklara para ve kıyafet gibi şeyler hediye ederdi. Çocukların babası da kirveye, getirdiği hediyelerin neredeyse iki katını takdim ederdi. Daha sonra tüm köye ziyafetler verilir ve bu törenler yaklaşık bir hafta sürerdi. Sünnet ve kirvelik uygulaması, komşu ve akrabalar arasında sevgiyi pekiştirirken, düşman aile ve aşiretler arasındaki husumeti kaldıran bir barış kurumu misyonu da yerine getirirdi (Fırat, 1961, s. 158). Bazı Alevî yörelerinde ekonomik durumu iyi olan aileler sünnet olan çocukları için *izir* kurbanı keserler. Hz. Muhammed de (s.a.v.) torunları Hasan ve Hüseyin sünnet olduklarında bu kurbanı kesmiştir (Kaya, 1993, s. 362).

Sünnet olacak çocuğun her türlü ihtiyacını karşılayan ve sünnet esnasında ona yardımcı olan kirvelik kurumunun da sünnet uygulaması ile işlevsel bir ilişkisi bulunmaktadır (Türkdoğan, 1966, ss. 197-213). Anadolu Alevîliğinde ise önemli bir yere sahip olan kirvelik kurumunun daha çok Hz. Muhammed'e (s.a.v.) dayandırıldığı ve torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'i sünnet ettirerek onların kirvesi olduğu vurgulanmaktadır (Yaman, 2007, s. 319). Alevîlikte kirvelik kurumu, Ehl-i Beyt ve Hz. Muhammed (s.a.v.) dostluğuna dayandırıldığından kutsal sayılır ve musahiplikteki gibi kirve çocukları evlenemezler (Yıldırım, 2011, s. 97).

Yöre Alevîleri arasında önemli bir yere sahip olan sünnet uygulamasının kökeni hakkında farklı düşüncelerin olduğu görülmüştür. Yöredeki Alevîlerin bir kısmı, bu uygulamanın Hz. İbrahim zamanından itibaren uygulandığını (K. 20, 9), diğer bir kısım ise Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetli bir şekilde doğduğunu ve bu uygulamanın onunla başladığını savunmaktadır (K. 7, 17). Her iki düşüncede de sünnet uygulaması dinî bir emir olarak kabul edilmektedir (K. 31, 32).

Sünnet uygulamasının en önemli sembollerinden biri kirveliktir. Yöre Alevîlerine göre kirvelik, *ikrar bend* ile başka bir aileye dost olmak, kardeş olmak demektir. Dedelerden biri şunları anlatmıştır: "*Sünnet olacak çocuğun babası kirve olmasını istediği kişiye bu teklifi yapar ve kişi de kabul ederse kirvelik bağı oluşur. Kirve akrabalarından seçileceği gibi daha çok yabancı olan insanlar tercih edilir. Kirve olan aileler birbirlerini üzmemeli ve ölene kadar birbirlerine yardımcı olmalıdırlar. Kirve manevi babası sayıldığından iki aile arasında yedi göbek boyunca evlenmek haramdır. Kirve kişinin anne babasından daha yakın olur ve kişi evini, namusunu ona teslim edebilir. Kirvelik Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.) torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'in kirveleri olmuştur.*" (K. 17). Başka bir dede şunları ifade etmiştir: "*Kirvelîğin temelinde yeni akrabalar tesis etme ve Alevî toplumunu birbirlerine yaklaştırma olduğundan kirvelik kurulacak aileler arasında akrabalık olmamalıdır. Kirvelik makamı on iki imamı temsil etmektedir. On iki imam adına söz verip iki ailenin ölene kadar birbirine sadık kalıp, yardımcı olması demektir. Kirvelik sünnet olacak kişinin masraflarının bir kısmını paylaşarak akrabalık bağı kurmaktır. Kirve sünnet esnasında üstüne beyaz bir havlu serer ve çocuğu kucağına alır. Çocuk sünnet olup kanı havluya akınca kan kana karışmış olur, böylece kardeşlik bağı meydana gelir. Bu andan itibaren kirve, o çocuğun manevi babasıdır ve ölene kadar ona uygun bir şekilde davranması gerekir.*" (K. 1).

Taliplerden birine göre kirve kelimesi Zazaca *kir* kökünden türemiştir ve erkeklik organı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kirvelik de erkeklik organından meydana gelen akrabalıktır. Ayrıca kirvelik sosyal bir denge kurumudur ve ekonomik durumu iyi olanın diğer aileye sünnet esnasında ve daha sonraki zamanlarda yardım etmesi gerekir. Kirvelîğin diğer bir sosyal yönü ise ekonomik ve siyasî baskılar karşısında akrabalık dışında olan diğer Alevî toplumunu bir arada tutar (K. 13).

Yöre Alevîleri arasında sünnet olacak çocuklar için bazı farklı uygulamaların yapıldığı görülmüştür. Bu konuyla ilgili olarak Baba Mansur ocağı mensuplarından bir talip şunları söylemiştir: “Sünnet olacak çocuklarımızı mutlaka Abdurrahman Gazi Türbesi’ne götürürüz ve orada kurban keser dualar ederiz. Sünnet yemeğini lokantalarda asla vermeyiz, evimizde veririz. Çünkü bu yapılan hayır Allah’ın emiridir ve evimiz bu hayırdan nasip almalıdır. Ayrıca evimizde başta Hz. Hüseyin’in türbesi başta olmak üzere birçok önemli ziyaretlerden getirdiğimiz on iki taş vardır ve biz onlara teberrük deriz. Sünnet olacak çocukların evinde bu taşları halka şeklinde dizer ve ortasında mum yakarız. Mumdan çıkan dumanın evin tüm odalarına gitmesini sağlayarak evi her türlü kötü varlıklardan ve pisliklerden arındırmış oluruz. Ayrıca bu teberrük taşlarını bir sürahinin içindeki suyun içine atarız. Biraz beklettikten sonra sünnet olacak çocuklara içiririz. Bu suyun sünnet olacak çocuklara şifa vereceğine inanırız. Bu teberrük taşlarını evimin en güzel yerinde muhafaza etmekteyim. Önemli gün ve gecelerde onları çıkarıp üzerine dua edip dilekte bulunurum.” (K. 19, 37).

Kureyşan Ocağı dedelerinden biri sünnet uygulamasının dinî değil tıbbî bir uygulama olduğunu vurgulayarak şunları anlatmıştır: “Kirve sadece bir insandan olmayıp bunun için cansız varlıklar da tercih edilebilir. Genellikle çocuğu olmayan kişiler bazı türbe ve yatırları ziyaret ederek oralardan dua ve dilekte bulunarak çocuğunun olmasını isterler. Duaları kabul olan kişilerin çocuğu erkek olursa o türbe ve yatırı çocuğuna kirve tutarlar. Mesela benim kirvem bir ziyarettir. Sünnetim sırasında babam o ziyaretten bir taş getirip arkama koydu ve o şekilde sünnet oldum. Ayrıca benim oğlumun kirvesi de Tekman ilçesinde bulunan şifalı bir sudur. Oğlumun sünnetinde o şifalı sudan biraz getirip oğlumun arkasına koyduk ve o şekilde sünneti tamamladık.” Aynı dede türbe veya pınar gibi cansız olarak seçilen kirvelerin unutulması veya sonradan değiştirilmesi durumunda, cansız kirvelerin sünnet olacak çocuğa bir zarar vereceğini şu olayı örnek göstererek açıklamıştır: “Köyümüzde çocuğu olmayan birisi Kuruş Baba ziyaretine giderek çocuğunun olması için dua etmiş ve eğer çocuğu erkek olursa bu türbenin oğlumun kirvesi olacağına söz vermiş. Ancak bir oğlu olmasına rağmen bu sözünü unutmuş ve sünnet zamanı başka biriyle kirve olmuş. Çocuğu sünnet olduktan sonra kanaması durmamış ve yapılan tüm müdahaleler sonuçsuz kalmış. Çocuğun babası rüyasında Kuruş Baba’yı görmüş ve verdiği sözü hatırlamış. Hemen çocuğunu alarak türbeye gitmiş ve yaptığı hatayı anlayarak dua ve tövbede bulunmuş. Daha sonra çocuğunun sağlık durumu düzelmiş.” (K. 16).

Yöre Alevîlerine göre kirve, Alevîlerden seçileceği gibi Sünnîlerden de olabilir. Ancak kirvenin Sünnîlerden seçilmesi bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Çünkü Alevî geleneklerine göre kişi kirvesinin çocuklarıyla kardeş sayıldığından kesinlikle evlenemez. Ancak Sünnîlikte böyle inanç olmadığından kirve çocukları arasında evlilik veya benzer durumların yaşanması gibi kötü durumların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Alevî geleneğine göre kirve çocukları arasında yapılan evlilikler haramdır. Bunu yapanlar hem dünyada hem de ahirette büyük sıkıntılara uğrarlar. Konuyla ilgili Kureyşan Ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Kirve çocukları kardeş sayıldığı için kesinlikle evlenemezler. Çevremizde bu hatayı yapanlar oldu. Komşu köylerden birinde tüm karşı çıkmalarımıza rağmen kirve olan iki aile çocuklarını evlendirdi. Kısa bir süre sonra bu çocukların babası hastalandı ve iki ayağı birden kesildi. Daha sonra bu evliliği yapanların çocukları da engelli doğdu.” (K. 26).

Kureyşan Ocağı dedelerinden biri kirvelik erkânının yapılışını şöyle aktarmıştır: “Kirve olmaya karar verenler pirin huzurunda uygun bir yere karşılıklı oturtulur. Hizmet eden kişi bunların arasına bir leğen koyar, daha sonra eline bir ibrik ve sırtına da temiz bir havlu alır “Hayır himmet pirim” diyerek dededen destur ister. Dede destur verdikten sonra hizmet eden yere niyaz eder ve daha sonra bu kişilerin yaşlısından başlayarak eline su döker. Her iki kişiye de su döktükten sonra bu kişiler sağ ellerini leğenin üzerinde üst üste koyarak uzatırlar. Hizmet eden kişi “Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali” diyerek su döker. Bundan sonra kirve olan kişiler dedenin huzurunda dara dururlar. Darda duran bu kişilere dede şu duayı okur: “Bismi şah Allah Allah. Biz severiz Hak

Muhammed şahı merdan Ali'yi, erleri, pirleri, onun ehli beytini. Mümin olan bozmaz hiçbir zaman akdini. Bu erkanla alınır müminlerin ikrarı. Hak Muhammed daim kalsın bozmasın İbrahim'in sünnetini." Daha sonra kirve olanlar dede ve orada bulunan diğerleri ile görüşür ve ikrar tamamlanmış olur." (K. 22).

Yöre Alevîleri arasında kirvelik ve sünnet uygulamaları, geçmişteki önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. Geleneksel olarak, kirvelik bağı, aileler arasında güçlü bir sosyal ve manevi bağ oluştururken, sünnet törenleri de topluluk içinde önemli bir ritüel olarak kabul edilirdi. Ancak, günümüzde bu uygulamalar, toplumsal değişimler ve modern yaşam tarzlarının etkisiyle daha az yaygın hale gelmiştir. Özellikle şehir merkezlerinde kirvelik kurumu önemini yitirmişken sünnet uygulaması ise daha çok çocuğu şehir merkezinde arabalarla gezdirme, yemek ikramı, belli bir saat aralığında eğlenme ve takı töreniyle son bulmaktadır.

2.3. Evlilik

Temel düşünce yapıları soy üzerine kurulu olan Alevî gruplarda evlilik önemli bir uygulama olarak görülmektedir. Alevîlerde evlilikler genel olarak görücü usulüyle evlenecek kişilerin isteğine bağlı olarak birbirlerini tanıdıktan sonra gerçekleştirilir (Üçer, 2005, s. 377). Alevî toplumunda görülen diğer bir evlenme çeşidi ise kız kaçırmadır. Erkek, kaçırdığı kızla birlikte tanıdık ve akrabalarından toplum içerisinde belirli bir saygınlığı olan birinin evine sığınır. Ev sahibi kızın gönüllü olduğunu anladıktan sonra bir pire nikâhlarını kıydırır. Daha sonra ev sahibi ve toplumun diğer ileri gelenleri araya girerek iki aileyi barıştırır ve düğün yapılarak olay kapatılmaya çalışılır. Ancak bazı zamanlar iki aile arasında sulh sağlanamaz büyük kavgalar ve ölümler yaşanabilir (Fırat, 1961, s. 158).

Evlilik kurumu, Kızılbaşlık ve Bâbâgân Bektaşîleri arasında önemli bir ayrımı ortaya çıkarmıştır. Kızılbaşlık sürecinde ailenin temelini evlilik oluştururken Bektaşî önderlerinden Balım Sultan'ın (ö. 1517) ortaya koyduğu "Mücerred Dervişlik" uygulaması sonucu evlilik yasaklanmıştır. Balım Sultan'dan sonra bu dervişlerin kulağına küpe takılmış, evlenen veya herhangi bir kadınla gizli münasebeti olanların kulağı yırtılarak küpesi çıkarılmıştır. Hatta halk arasında söylenen "Eski Kulağı Kesik" deyiminin bundan ötürü söylendiği belirtilmiştir (Bozkurt, 1993, s. 161).

Yöre Alevîlerine göre evlilik kurumu ilk insan Hz. Âdem'in Hz. Havva ile evlenmesiyle başlayan ve kıyamete kadar devam etmesi gereken dinî bir uygulamadır. Bu nedenle yörede yapılan evlilik uygulamalarının tüm aşamalarında dinî ayin ve uygulamaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Evlilik kurumunda ilk aşama olan eş seçiminde farklı uygulamaların olduğu söylenebilir. Eş seçimi eskiden daha çok görücü usulüyle yapılırken şu anda bu uygulamanın çok fazla gerçekleşmediği ifade edilmektedir. Günümüzde görücü usulüyle evlilik büyük şehirlerde çok az görülmesine rağmen kırsal kesimlerde hala uygulanmaya devam etmektedir. Şehir merkezlerinde ise gençlerin birbirlerini beğenip karar vermesiyle evlilikler gerçekleşmektedir. Yöre Alevîleri arasında çokça görülen diğer bir evlenme uygulaması ise kız kaçırmadır. Özellikle başlık alınan ve evlenme şartları ağır olan yerlerde kızla erkek birlikte kaçarlar. Daha sonra dede ve komşuların aracılığıyla aileleriyle barışarak nikâhlarını kıyarlar (K. 31, 17, 1).

Evlenecek olan gençler karar verdikten sonra aileler arasında kız isteme âdeti yerine getirilir. Kureyşan ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: "Kız ile erkek evlenme kararı aldıktan sonra erkek tarafı kız tarafına haber verir. Buna Kapı Rızalığı (Zazaca, Raye Çevre) denir. Eğer kız tarafı kabul ederse erkek tarafının aile büyükleri kızın evine gider ve yedi kavil üzere kızı isterler. Allah'ın emri, peygamberimiz Hz. Muhammed'in sünneti, Hz. Âdem'in zürriyeti, Hz. İbrahim'in milleti, kitabımız Kur'an, dinimiz İslam ve yolumuz Sırat-i Müstakim üzere kız istenir. Kız tarafı tamam derse orada bulunan herkes kalkar ve birbirlerini tebrik ederler. Buna bazı yörelerde Sakal Öpüşmesi denir. Daha sonra da şerbet içilir. Bu şerbet kırklar meclisindeki üzüm suyunu temsil etmektedir." (K. 16).

Yörede Alevîler genellikle resmi nikâhla birlikte dinî nikâh da kıyarlar. Yöre Alevîleri arasında kıyılan dinî nikâha *pir nikâhı* denir. Dinî nikâh düğün yapılacağı zaman kıyılır. Nikâh kıyılmadan önce erkek ve kız tarafı arasında *mihir* konusu belirlenir. Nikâh kıyılırken ve mihir konuşulurken anne ve babaların duygusal davranabileceği düşünüldüğünden genellikle erkek ve kız tarafı için birer vekil tayin edilir. Bu vekiller dede ve cemaatin huzurunda kız ve erkek tarafının isteklerini söylerler. Dede ve cemaatte bulunanların yardımıyla her iki taraf için de kabul edilebilecek bir karara varılır (K. 21).

Alevîler arasında önceden başlık parası alındığı ancak günümüzde bu uygulamanın çok az olduğu söylene de Erzurum'un bazı yörelerinde başlık parasının hala alındığı tespit edilmiştir. Bununla ilgili olarak Alevî taliplerden biri şunları aktarmıştır: “*Yöremizde yaşayan hem Sünnî hem de Alevîler arasında başlık parası uygulaması bulunmaktadır. Başlık parasının miktarı ise erkek tarafının ekonomik durumuna göre 50 milyar ile 70 milyar arasında değişmektedir.*” (K. 10). Başka bir Alevî ise; başlık parasının artık alınmadığı, bunun yerine “ana hakkı, süt hakkı veya bez hakkı” diye bilinen az bir miktar para alındığını ifade etmektedir. Ayrıca gelinin kız veya erkek kardeşine altın yüzük veya kolye gibi bir hediye alındığı belirtilmektedir (K. 8).

Mihir ve kız tarafına alınacak diğer şeyler belirlendikten sonra orada bulunan dede ve cemaatin huzurunda nikâh kıyılır. Önceden özellikle gelinin yabancı erkeklerin yanına gelmesi hoş karşılanmadığından, ayrıca gelin ve damadın büyüklerinin yanında utanacağından nikâhları onların tayin edeceği vekiller aracılığıyla kıyılırdı. Bu konuyla ilgili olarak şunlar aktarılmıştır: “*Dede vekiller üzerinden nikâh kıyarken çok hassas davranırdı. Sadece vekillerin sözüyle yetinmez iki erkek şahit kıza, iki erkek şahit erkeğe gönderirdi. Bu şahitler kıza ve erkeğe gönüllü olarak evlenip evlenmediğini sorarlardı. Daha sonra dedenin huzuruna gelip dara dururlardı. Dede emin olmak için her şeyi ayrıntılı olarak sorardı. Kızın yanına gittiğinizde kimler vardı, siz ne dediniz kız ne dedi, kız ne renk elbise giyinmişti gibi sorular sorardı ve daha sonra nikâhı kıyardı.*” (K. 11).

Günümüzde *Pir Nikâhı* olarak bilinen dinî nikâh, dede ve cemaatin huzurunda yapılmaktadır. Erzurum merkezdeki dinî nikâhların çoğunu kıyan Kureyşan ocağına mensup dede nikâhın yapılışını kısaca şöyle tarif etmiştir: “*İki genç cemaatin huzuruna gelir ve dedenin önünde dize çökerek otururlar. Dede bu gençlerin ailelerine ve cemaate bunların arasında bir ikrar (musahiplik, kirvelik), husumet veya bir şikâyet olup olmadığını sorar. Dede bunlardan bir şikâyeti olanlar şimdi söylesin ya da kıyamete kadar sussun der. Daha sonra evliliğin önemiyle ilgili gençlere ve cemaate Kur'an-ı Kerim'den İsra suresi 32. Ayetini (İsra 17/32)⁶ Rum Suresi 21. Ayetini (Rum 30/21)⁷ okuyarak nasihat eder. Daha sonra dede besmele çeker, sırasıyla kıza ve erkeğe şöyle der: “Allah'ın emri, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in kavli, yol imamımız Cafer-i Sadık hazretlerinin içtihadı ve burada bulunan cemaatin şahitliğinde şu kişiyi aranızda belirlediğiniz mihir ve diğer anlaşmalarınızla beraber kocalığa/karılığa kabul ediyor musun?” Gençlerden üç defa “Evet” cevabını aldıktan sonra cemaate “Bu nikâha şahit olur musunuz?” diye sorar. Onlardan da “Evet” cevabını aldıktan sonra dede bu gençleri kıyamete kadar eş ilan eder. Dede nikâhı kıydıktan sonra ev sahiplerinden bir bardak su, bir dilim ekmek ve biraz tuz getirmelerini ister. Darda duran gençlere dede kendi eliyle su, ekmek ve tuz ikram eder. Suyun anlamı temiz ve aydınlık bir yaşam sürmeleri, ekmeğin anlamı eşlerin mallarını ortak kazanıp ortak yemeleridir. Erkek dışarda kazanır, kadın ise evde çalışır ve böylece hayatlarını devam ettirirler. Tuz ise ömür boyu ağızlarının tadının bozulmaması anlamına gelmektedir. Daha sonra dede darda duran bu gençler için dua ederek töreni tamamlar.” (K. 22).*

Dua şöyledir: “*Bismi şah Allah Allah, Muhammed Ali pirimiz, Hünkâr Hacı Bektaş Velî kıydığımız bu nikâhı mübarek eylesin. Bu gençlerimizin ömürlerine bereket, vücutlarına sağlık, rızıklarına genişlik versin. Her ikisi arasındaki sevgi Hz. Muhammed ve Hz. Hatice, Hz. Ali ve Hz.*

⁶ (İsra 17/32 “Zinaya yaklaşmayın, çünkü o hayasızlıktır, çok kötü bir yoldur.”

⁷ (Rum 30/21) “Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de onun kanıtlarındandır...”

Fatma, Hz. Hüseyin ve Şehribânû⁸ analarımızın arasındaki sevgi gibi olsun. Bu gençlerin soyları yolumuza ve milletimize hayırlı olsun. On iki imam dilde dileklerimizi, gönülde muratlarımızı versin. Tüm canlarımızın, eşimizin, dostumuzun, talip ve muhiplerimizin ağız tadı bozulmasın. Dil bizden nefes Hünkâr Hacı Bektaş pirden ola. Gerçek erenler demine hûû mümine. Ya Allah ya Muahmmmed ya Ali.” Dua okunduktan sonra orada bulunan herkes yere niyaz olur, daha sonra diz üstünde Fatıha suresi okunarak nikâh merasimi sona erer (K. 22).

Yörede düğünler il ve ilçe merkezlerinde bulunan düğün salonlarında önceden belirlenen bir günde yapılmaktadır. Kırsal kesimlerde ise genelde iki veya üç gün süren bir eğlence tertip edilir. Hem düğün salonlarında hem de köylerde kadın ve erkekler birlikte eğlenerek düğünlerini yaparlar. Düğüne katılan misafirler için kurbanlar kesilir, yemek ikramında bulunulur ve çerez dağıtılır (K. 4). Taliplerden biri bu konuyla ilgili olarak şunları anlatmıştır: *“Önceleri köyümüzde ve çevremizdeki Alevî köylerinde düğünler yedi gün boyunca yapılırdı. Fakat daha sonra bu düğün süresi üç güne düşürüldü. Şimdilerde ise düğün eğlencelerini ilçede bulunan düğün salonlarında yapıyorlar. Kendi evinde artık kimse düğün yapmıyor. Eskiden düğünlerde çok fazla içki tüketilirdi. Ama şimdi bu gelenek değişti ve neredeyse hiçbir düğünde içki içilmemektedir.”* (K. 37).

Yöre Alevîleri arasında düğün, nikâh ve nişan gibi önemli ve eğlenceli törenler genellikle işlerin yoğun olmadığı zamanlarda yapılır. Bu törenler matem ayı olarak bilinen Muharrem ayında kesinlikle yapılmaz. Eğer Muharrem ayında düğün ve benzeri törenler yapılırsa ona kimse katılmaz. Yöredeki Alevîler, bu ayda bu tarz törenleri yapmazken Sünnîlerin buna dikkat etmediğini ve bu ayda düğün gibi eğlenceler düzenleyerek kendilerine saygısızlık yaptıklarını ifade etmektedirler (K. 3, 22).

Yöre Alevîlerinin bazılarına göre nikâh vaktinin gün içerisindeki zamanı çok önemlidir. Dinî nikâh güneş doğmadan önce yani seher vaktinde ve kimsenin göremeyeceği bir yerde yapılmalıdır. Çünkü pis bakışlı ve art niyetli insanlar bu nikâha şahit olurlarsa nikahı kıyılan kişiler ileride büyük sorunlar yaşayabilirler (K. 36).

Yöre Alevîleri arasında evlenmeye engel olan ve sonradan meydana gelen bazı akrabalık kurumları bulunmaktadır. Aralarında kirvelik bağı olan kişilerin çocukları kimilerine göre yedi kimilerine göre on göbek geçinceye kadar evlenemezler. Benzer şekilde kardeşlik olarak ifade edilen musahip ailelerin çocukları da aynı şekilde evlenemezler. Eskiye nazaran günümüzde bu kural geçerliliğini büyük oranda kaybetmiştir. Ancak bazı yöre Alevîleri bu kuralı ihlal eden kişilere Allah'ın lanet ettiğini ve onlara hastalık musallat edeceğini düşünmektedirler (K. 26).

Yöre Alevîlerine göre ocak soyu olan dedeler, talipleri ve onların çocuklarıyla asla evlenemezler. Kureyşan ocağına mensup bir dede şunları açıklamıştır: *“Bir dede kendi talibiyle asla evlenemez, bu çok büyük bir günahdır. Çünkü talip bağı olduğu dedenin öz evladı gibidir. Aynı şekilde dedenin çocukları da taliplerin kardeşi olduğundan onlarla da evlenemezler. Ancak dede ve onun çocukları başka bir dedeye veya ocağa bağlı olan talip ve çocuklarıyla evlenebilirler.”* (K. 3). Yöredeki bazı dede ve taliplere göre ise dede çocukları ancak diğer dede çocuklarıyla evlenebilir, talip veya onların çocuklarıyla evlenemez. Çünkü dedeler kutsal bir soydan gelmektedirler ve bu soyun bozulmaması için buna dikkat edilmelidir. Eğer bir dede veya çocuğu dede soyundan gelen biriyle evlenmezse o soyunu bozmuş ve dedeliğini kaybetmiş olur. Bundan dolayı çevresinde ona bağlı olan talipler artık onun dedeliğini kabul etmezler (K. 1).

Yöre Alevîleri tarafından grup dışı olarak kabul edilen Sünnîlerle evlenmenin yasak olduğu ancak son zamanlarda bu kuralın da geçerliliğini yitirdiği ifade edilmektedir. Taliplerden biri bu konuyla ilgili şunları vurgulamıştır: *“Eskiden Alevî dedeleri Alevîlerin Sünnîlerle evlenmesinin*

⁸ Hz. Hüseyin'in hanımının tam ismi Şehribânû'dur. O, Sâsânîlerin son imparatoru III. Yezdicerd/ Yezdigirt'in kızı olduğu kaydedilmektedir; Bkz. Hacı Ataş, “Tarihi Bir Figür Olarak Hz. Hüseyin'in Eşi: Şehri Bânû”, *Eskiye*, 48, 2023, 223-238. Ancak yörede *Şerûban* şeklinde teleffuz görülmüştür.

kesinlikle yasak olduğunu, Yezid'e kuşak çözenin yoldan çıktığını ve iflah olmayacağını söylerlerdi. Sünnîler ise Alevîler için bunlar Allah, peygamber tanımaz deyip evliliklere karşı çıkarlardı. Ancak şu an bu düşünceler tamamen ortadan kalktı. Hem köyümüzde hem de çevremizde Alevî ve Sünnîler birbirleriyle evleniyorlar. Benim gelinim Sünnîdir ve hiçbir sorun yaşanmamaktadır.” (K. 10).

Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîler arasında Sünnîlerle evlenmenin oldukça yaygınlaşmasına rağmen Alevîlerin bu konuda bazı itirazlarının olduğu görülmüştür. Yöre Alevîlerinin bir kısmına göre; Alevîler kendilerine gelin olan Sünnî kızların her türlü inanç ve ibadetine saygı duyduklarını ve asla bir müdahalede bulunmadıklarını ifade etmektedirler. Ancak Sünnîlere gelin giden Alevî kızlara inançlarından dolayı baskı uygulandığı ve onların Sünnîleştirmek için zorlandığı vurgulanmaktadır. Alevî kızları itaat etmediklerinde ise eşlerinin onları boşayarak babalarının evlerine geri gönderdiklerini belirtmektedirler (K. 23, 28, 33, 5). Taliplerden biri bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: *“Sünnîlerin bakışına göre Alevîler gayri müslim bir topluluktur. Onların misyonuna göre bu gayri müslim topluluktan birinin Müslüman olmasına vesile olmak kendisini cennete götürecektir. İşte bu nedenle Sünnîlerle evlenen Alevî kızlarına baskı uygulanmaktadır.”* (K. 13).

Tek eşlilik yöre Alevîlerinin hassas olduğu bir konudur. Özellikle kırsal yerlerde birden fazla evli olan Alevî dede ve talibe rastlanılsa da bu durumun istisna olduğu ifade edilmektedir (K. 15). Bununla ilgili bir dede şunları anlatmıştır: *“Alevîler evlilikte turna kuşunu örnek alırlar. Turna kuşları da tek eşlidirler ve eşleri ölürse ikinci bir eşi asla kabul etmezler. Alevîlerde tek eşlilik vardır ancak sadece özel durumlarda ve eşinin iznini alarak ikinci evliliği yapabilirler. Mesela bir kadının sağlık problemlerinden dolayı çocuğu olmazsa ve o kadın izin verirse eşi ikinci bir kadını eş olarak alabilir.”* (K. 9). Yöre Alevîlerinden biri, Alevîler içerisinde birden fazla kadınla evlenmek isteyenlerin var olduğunu ancak böyle bir evlilik yaptıklarında başlarına bir musibet geleceğinden korktukları için çekindiklerini ifade etmiştir (K. 27).

Yöre Alevîleri arasında hoş karşılanmayan hatta bazı durumlarda suç olarak kabul edilen diğer bir konu ise boşanmadır. Alevî toplumunda zina gibi yüz kızartıcı suç olmadıkça kişi eşini asla boşayamaz. Bu gibi suçların dışında haksız yere eşini boşayan kişiler toplumdan dışlanır ve düşkün ilan edilir. Boşanan kadın veya erkek yeniden evlenip dinî nikâh kıymak isterse ilk eşinden mutlaka rızalık alması gerekir. Böyle bir durumda nikâhı kıyacak olan dede ilk eşiyile irtibata geçerek rızalığının olup olmadığını sorar. Eğer eski eşin rızalığı yoksa bu nikâhı kesinlikle kıyamaz (K. 21).

Alevî düşüncesinde başka birinin namusuna kötü gözle bakmak büyük günahlardandır. Evli olan bir kadına kötü gözle bakan veya onu kaçırarak kişi Alevî yoluna göre düşkün ilan edilir ve toplumdan dışlanır. Eğer o kişi bir köyde yaşıyorsa herkes onunla tüm ilişkisini keser, hatta hayvanları bile diğer köylülerin hayvanlarının içine katılmaz. Onun evine, dede dahil, hiç kimse gitmez; verdiği *Hakkullahı* alınmaz ve cemlere girişine izin verilmez (K. 18, 21).

Netice olarak yöre Alevîleri arasında evlilik uygulaması eski dönemlerde genellikle görücü usulü ve kız kaçırma şeklinde olurken günümüzde çoğunlukla gençlerin kendi aralarında karar vermeleriyle gerçekleşmektedir. Yörede yaşayan Alevîler Sünnîlikte olduğu gibi önce resmi nikâhı daha sonra bir dede huzurunda dinî nikâhlarını yapmaktadırlar. Yöre Alevîleri öncelikle bir Alevîyle evlenmeyi tercih ettiklerini ancak günümüzde Sünnîlerle evlenmenin de çok yaygınlaştığı ifade edilmiştir. Önceden Alevîlerin Sünnîlerle evlenmesi düşkünlük sebebi sayılırken günümüzde normal bir durum olarak karşılanmaktadır.

2.4. Ölüm ve Sonrası Yapılanlar

Ölüm, Alevî topluluklarda bir yok oluş olmayıp aksine yeniden diriliş olarak görüldüğünden ölüm kelimesi yerine “Hakka Yürüdü, Don Değiştirdi” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Cenaze töreni için ise “Hakk’a Yürüme Erkanı” ifadesi kullanılır (Aktaş, 2015, ss. 17-65; Yıldız, 2007, ss. 93-112). Alevî zümrelerdeki ölümle ilgili uygulamalar bazı farklılıklar olmasına rağmen esas

itbarıyla Sünnî adetlerle benzerlikler göstermektedir. Bu adetlerin daha çok eski Oğuzların yaşantısından günümüze taşınan uygulamalar ile İslami inanç esaslarının birleşiminden ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Birdoğan, 2019, s. 334). Alevî gruplarda ölüm ve cenaze merasimlerine kırsal alanlarda daha fazla kutsiyet atfedilirken kentsel yerlerde bu uygulamaların önemini kaybetmeye başladığı görülmektedir (Yıldız, 2007, ss. 93-112). Ancak önemli Alevî yazılı kaynaklarında ölüm ve sonraki aşamaları olan kabir, sorgu-sual, mizan, sırat, cennet ve cehennem gibi kavramlara yoğun bir şekilde atıflar yapıldığı görülmektedir (Özdemir, 2020, s. 104).

Yöre Alevîleri arasında önemli uygulamalardan biri olan ölüm anı ve sonrasında bazı uygulamalar yapılmaktadır. Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîler arasındaki ölüm uygulamalarında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Alevîlikte ölüm yerine *devir veya don değiştirme*, ölü kelimesi yerine *hakka yürümek*, cenaze erkanı yerine ise *sırlama* ifadelerinin kullanılması bu farklılıklardan bazılarıdır (K. 13).

Ölüm anında olan insanlar için yörede genellikle Kur'an-ı Kerim okunur, salavat getirilir, kelime-i tevhid söylenir. Bunlarla beraber on iki imamın adı anılır, düvaz ve gülbenkler okunur. Dedelerden biri şunları söylemiştir: “Çevremizde ölüm anında olan biri için hocalar gelip Yasin suresini okurlardı. Ben gittiğimde düvaz okur ve şu şekilde on iki imamı anarım: Ya Hak ya Muhammed ya Ali aşkına, Aliyyel Mürteza, Fatımatüz Zehra aşkına, Hasan-ı Müçteba, Hüseyin-i Deşti Kerbela aşkına, İmam Zeynel, Bakır, Cafer, İmam Musa Kazım, Rıza aşkına, İmam Muhammed Taki, Ali Şahındır Naki, Hasan Askeri ve Muhammed Mehdi aşkına, Nevşehir'de Hacı Bektaş Velî, Banaz'da Pir Sultan Abdal, Dersim'de Düzgün Baba aşkına bu canımıza yardım eyle.” (K. 9).

Yörenin kırsal kesimlerinde cenaze işleri ile meşgul olan ve *hoca* olarak isimlendirilen kişiler bulunur. Cenaze olunca bu kişiler davet edilir. Hoca ve orada bulunanlar ilk önce ölen kişinin kıyafetlerini keserek çıkarırlar. Daha sonra kullanılmamış bir yorgan veya battaniye yere serilir. Ölen kişi kibleye gelecek şekilde oraya uzatılır. Cenazenin uzatıldığı bu yere “*Hak Döşeği* veya *Rahat Döşeği*” denir. Cenaze hak döşeğine uzatıldıktan sonra eli, ayağı düzeltilir, gözleri açıksa kapatılır ve çenesi bağlanır (K. 19, 17, 18). Yörede ölen kişinin üzerine temiz bir battaniye örtülür. Battaniyenin üzerine bıçak ve bir miktar tuz konulur. Üzerine konulan tuzun anlamı; senin bu dünyada yiyecek rızkın bitti demektir. Bıçağın anlamı ise; sen de bu dünyada bir kurbansın demektir (K. 16). Cenaze sahiplerinin acı günü olduğundan dolayı onların her türlü ihtiyacı komşuları tarafından karşılanır ve herkes gücünün yettiği kadarıyla yemek yaparak cenaze evine götürür (K. 23, 32). Ayrıca bazı Alevî köylerinde cenaze gömülmeden önce kişi adına bir hatim okunup sonrasında da *iskat* parası dağıtıldığı ifade edilmektedir (K. 23, 7).

Cenaze yıkama işlemi başlayıncaya kadar yaşlı ve olgun olan bazı kimseler evde kalır, ev halkına yardım ve tesellide bulunur. Cenaze başında bulunan dede bu esnada ölünün göğüs hizasında oturarak şu gülbengi okur: “*Ey filan anneden doğan can! Bugün bizim aramızdan ayrılıp Hakk'a yürüdün. Bizi büyük acılara bırakıp cemaline hasret bıraktın. Ama biliyoruz ki yarattığı her can mutlaka tekrar Hakk'a dönecektir. Şimdi sen hakk divanına vardın ve Hak Muhammed Ali yolunun bendesi oldun. Gerçek velîlerin, evliyaların, enbiyaların, erenlerin dari divanında yüzün ak özün pak olsun. Mürşidine, pirine, rehberine hüsnü rızan ile olan ikrarın ve itikadın sana hak katında yardımcın olsun. Aliy-el Mürteza divanında ikrar ile imanın kabul olsun. Ehl-i Beyt didarından katarından mahrum olmayasın, dil bizden nefes pirden, yardım haktan ola. Gerçek erenler demine hû, mümine ya Ali.*” (K. 22).

Erzurum il ve ilçe merkezlerinde cenaze olunca yıkama ve kefenleme işleri zengin ve fakir ayırt etmeksizin belediye tarafından yapılmaktadır. Kırsal yerlerde ise yıkama yeri yoksa ölen kişinin kapısının önünde büyük kazanlar kaynatılır. Evin yanında uygun bir yer belirlenerek düzenlenir ve orada hoca tarafından yıkanır (K. 11). Cenaze yıkama işlemine başlamadan önce ölen kişinin tırnakları kesilir ve diğer özel temizlikleri yapılır. Cenazeye normal abdest ve gusül abdesti aldırılır. Üç defa sağ tarafı, üç defa sol tarafı ve sonunda da baştan ayağına kadar tüm vücut toplam yedi defa

yıkanır. Kefenlenmeden önce çocukları ve diğer yakınları yıkanma yerine gelerek helallik suyu dökerler. Eğer orada ise ilk su dökme hakkı ölen kişinin musahibine aittir (K. 26). Cenaze yıkama işlemi bittikten sonra yıkayan kişi şu duayı okur: “*Yarabbi sana gönderdiğimiz canımızı senin lütfettiğin deryadan yıkadık. Bu canımıza iyilikte bulun ve bunu temiz olarak kabul eyle. Varsa günahlarını affeyle ve bizlerin yıkamadaki kusurlarını bağışla. Yıkama sevabımızı sana gönderdiğimiz bu canın ve daha önceki canlarımızın hanesine kabul eyle.*” (K. 22).

Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra cenaze kefenlenir. Yöre Alevîleri arasında kefen erkeklerde üç, kadınlarda ise beş parçadan oluşmaktadır. Erkeklerde kefen, ahiret gömleği, eteklik ve sargı, kadınlarda ise bu üç parçaya ek olarak baş bezi ve göğüs bezinden oluşur. Çat ve Tekman ilçelerinin bazı köylerinde kefenden ayrı bazen beyaz yün çorap veya kefen bezinden yapılan çoraplar cenazenin ayağına giydirilir. Ayrıca ölen kişinin vasiyeti üzerine takım elbise giydirilip onun üzerine kefenleme yapıldığı da katılımcılarca aktarılmıştır (K. 4). Yörede ölen kişinin durumuna göre, sıklıkla olmasa da uygulamada bazı farklılıklar görülmektedir. Buna göre ölen genç ve bekâr bir erkek ise eline kına yakılır; ölen genç bir kız ise başına duvak takılır (K. 15). Kefenlenmesi tamamlanan cenaze helallik için önce evine götürülerek kendi ailesinden ve orada bulunan komşu ve akrabalarından helallik alınır (K. 5, 10). Daha sonra cenaze namazının kılınacağı yere götürülürken bazı yörelerde cenaze üç defa yolda durdurulur ve dua edilir. Ancak bu uygulamanın zamanımızda artık yapılmadığı ifade edilmiştir (K. 8).

Yöre Alevîleri arasında cenaze namazları genelde Sünnî köylerden gelen imamlar veya diğer Alevî köylerinden gelen dedeler tarafından kıldırılmaktadır. Yörede yaşayan Alevî ve Sünnîler arasında cenaze namazları küçük farklılıklar dışında aynı şekilde kılınmaktadır. Çevredeki cenaze namazlarını kıldırın dedelerden biri namazı şöyle tarif etmiştir: “*Cenaze, namaz kılınacak yere getirildikten sonra namazı kıldırarak olan dede üç defa şöyle bağırır; Bu dünyadan o dünyaya geç eden erkek/kadın zürriyeti için saf olalım. Cemaat saf haline geldikten sonra ölen kişi annesinin adıyla anılarak üç defa helallik/rızalık istenir. Sonra şöyle niyet edilir; Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adıyla, niyet ettik Hak için salata, Hz. Muhammed Mustafa ve Ehl-i Beyt için salavata, Hakka yürüyen bu canımız için duaya, durduk ulu divana, uyduk hazır olan imama, deriz ve cemaatle birlikte Sünnî kardeşlerimiz gibi namazımızı tamamlarız.*” (K. 26).

Büyükşehir veya yurt dışında yaşayan ve yaz tatillerinde yöreye gelen Alevîlerin cenaze namazının kılınışı ile ilgili farklı düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. İstanbul’da yaşayan dedelerden biri şunları aktarmıştır: “*Türkiye Alevî ve Bektaşî Federasyonu bir karar alarak cenaze namazlarının Türkçe dualar okunarak kıldırılmasını Türkiye’deki tüm cemevlerine ve derneklere gönderdi. Ancak bazı yörelerde buna uyulmuyor. Bizler namazda ellerimizi bağlamayız, gönül kâbemiz olan kalplerimizin üzerine koyarız. Ayrıca namazda Allahu Ekber yerine Bismi şah ya hak ya Ali deriz. Daha sonra bazı düvazları okur ve sonunda selam olsun hakka yürüyen cana, selam olsun hakkı hakikatı kendi özünde görenlere diyerek namazı bitiririz.*” (K. 9).

Yörede il ve ilçe merkezlerinde belediye, köylerde ise ölen kişinin komşu ve akrabaları tarafından mezarlık İslami usullere göre hazırlanır. Cenaze namazı kılındıktan sonra, defin sırasında Kur’an okunur ve dua edilir (K. 8). Ölen kişinin vasiyet ettiği bir şey varsa o mezara konulabilir. Bazen mezarlara halı veya battaniye serilir (K. 28, 4). Ayrıca son dönemlerde Avrupa ve büyük şehirlerden gelen cenazelerin tabutla birlikte mezara defnedildiği ifade edilmiştir (K. 10). Ancak bu uygulamanın aksine mezara dünya zimmetinden hiçbir şey konulamayacağını söyleyen Alevîler de bulunmaktadır (K. 20). Yörede yaşayan bazı Alevîler cenazenin defnedilmesi veya gömülmesi diye bir terimin olmadığını Alevî geleneğinde buna *sırlama* denildiğini vurgulamaktadır. Onlara göre Alevîlikte ölüm yoktur, don değiştirip dünyadan başka bir yerde yolculuğa devam etmek vardır (K. 9).

Cenaze defnedildikten sonra yöredeki tüm Alevî çevrelerde telkin uygulaması yapılmaktadır. Bu konuyla ilgili bir dede şunları aktarmıştır: “*Cenaze defnedildikten sonra orada bulunan bir hoca*

veya dede ile beraber cenazenin yakınları kabrin başında kalır. Hoca ölen kişiye annesinin adıyla seslenerek kabirde sorulacak soruları ve cevaplarını sesli bir şekilde okur. Sonunda Fatıha Suresi okunarak tören tamamlanır. Telkin işleminden sonra hoca ve cenaze yakınları taziye verilecek yere gider. Orada hoca bir dua okur, daha sonra cenazeye katılanlar taziyelerini sunarlar.” (K. 29).

Cenazenin defnedildiği ilk gün ev sahibi dışardan gelen misafirlere ve cenazenin defin işlemine emek veren kişilere yemek verir. Cenaze sahibinin ekonomik durumu yeterli ise kurban da kesebilir. Cenaze için verilen bu ilk gün yemeğine *kazma kürek hakkı* denir. Cenaze sahibinin ekonomik durumu yeterli değilse yemek giderleri komşuları veya cenazeye katılanlardan yardım toplanarak tamamlanır (K. 18, 23).

Yöre Alevîleri arasında genellikle taziyeler ilk üç gün içinde verilir. İl ve ilçe merkezleri ile nerdeyse gittiğimiz tüm köylerde taziye evinin olduğunu tespit ettik. Taziyeye gelen kişiler “merhum/merhume için el- fatiha” dedikten sonra orada bulunan herkes Fatıha suresi’ni okur ve daha sonra ölen kişi için rahmet, yakınları için sabır dileklerini sunarlar. Taziye evlerinde gelen kişiler için genellikle çay veya diğer meşrubat ikramında bulunulur. Taziye zamanı cenaze sahipleri tıraş olmazlar ve genellikle siyah giyinirler. Ayrıca yörede taziyeye giden kişiler cenaze evine bazen bir miktar para verirler, bazen de çay veya şeker götürürler (K. 17, 5, 16).

Yöre Alevîleri arasında vefat eden biri için bazı farklı görüşler olmasına rağmen birinci, üçüncü, yedinci, yirminci ve elli ikinci günlerde yemek verildiği ifade edilmektedir. Üçüncü gün cenazenin yakınları lokma ve helva pişirir, taziyeye gelenlere ikramda bulunurlar. Ayrıca o gün dua etmek için mezarlık ziyaret edilir, yolda karşılaşılan kişilere de lokma ve helva ikram edilir. Vefat eden kişi Alevîler nezdinde değerli bir seyyit veya şehit ise Hz. Muhammed Mustafa’nın nurunu temsilen üç gün boyunca mezarında mum yakılır (K. 22, 16).

Yörede cenaze sahipleri için kırkıncı günün önemli bir yeri vardır. Çünkü Alevî düşüncesine göre kırkıncı gün ölen kişinin eti kemiğinden ayrılmaktadır. Bundan dolayı kırkıncı günde ölen kişinin hayrı için kurban kesilir, yemek verilir. Yörede Alevîler arasında ölen kişinin kırkı için önemli iki uygulama yapılmaktadır. Bunlardan ilki Kur’an-ı Kerim okuyan biriyle konuşulur ve bu kişi her gün ölen kişinin hayrına Kur’an okur. Kur’an-ı Kerim okuyan kişi okuduğu her gün için bir ipe düğüm atar. Kırkıncı gün kırk düğümlü ipi cenaze yakınlarıyla birlikte mezara götürüp dua eşliğinde mezarın bir köşesine gömer. Cenaze sahipleri de Kur’an okuyan bu kişiye para veya benzer hediyeler vererek onu razı ederler. Kırkıncı gün ile ilgili olarak ikinci önemli uygulama ise ölen kişinin hayrına cenaze evi kırk gün boyunca bir eve bir öğünlük yemek götürür. Yemek götürülen bu ev halkının zengin veya fakir olmasına bakılmaz. Kırkıncı gün ise toplu bir yemek verilir ve dua edilerek tören tamamlanır (K. 29, 4, 8, 23).

Ölen kişi ile ilgili olarak yapılan uygulamalardan biri de *mezar kaldırmadır*. Cenaze gömüldükten sonra, mezarın üzerine atılan toprağın yerleşmesi ve çökmelerin ortaya çıkması için yaklaşık bir yıl beklenir. Bir yıl geçtikten sonra genellikle bahar aylarında mezar yeniden elden geçirilir. Mezarın içi tuğla veya taş ile örülür ve üzerine beton dökülür. Dökülen beton üzerine de genellikle mermerden görkemli mezar taşları yapılır. Çünkü yöre Alevîleri için ölen yakınlarına güzel bir mezar yaptırmak önemli bir görevdir. Yapılan bu mezar cenaze sahibinin ölen yakınına verdiği değeri göstermektedir. Bu işlem yapıldıktan sonra cenaze yakınının ekonomik durumuna göre birkaç tane koyun kurban kesilir ve yemek verilir. Bu şekilde kişi ölmüş yakınına karşı görevlerini yerine getirmiş olur (K. 4, 8, 16).

Geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölüm olayı için yöre Alevîleri *devir*, *don değiştirme*, *hakka yürüme* deyimlerini kullanırken, cenaze törenini bazı Alevîler *sırlama* kavramıyla ifade etmektedirler. Yörede katıldığımız cenaze törenleri, çoğu yönleriyle Sünnî uygulamalara benzer şekilde gerçekleştirilir. Genellikle cenaze namazını hoca adı verilen Alevî talip veya dede tarafından kıldırılır. Bu kişiler olmadığı zamanlarda ise Sünnî köylerden gelen imamlar tarafından bu görev yerine getirilir. Cenazenin bir an önce toprağa verilmesi gerektiği düşüncesi Sünnîlerde olduğu gibi

Alevîlerde de yaygındır. Ayrıca yöre Alevîleri arasında cenaze sonrası verilen yemekler, geleneklere uygun şekilde devam etmektedir. Bu yemekler, topluluk üyelerinin bir araya gelerek dayanışma ve birlik duygusunu pekiştirdiği önemli bir ritüeldir. Cenaze yemeği, genellikle cem evinde veya evde hazırlanır ve ölen kişinin ruhuna dua edilerek başlar. Yöredeki dedeler, son dönemlerde büyük şehirlerde bulunan Cem Vakfı veya derneklerin cenaze törenlerinde Arapça dua okunmaması konusunda uyarılarda bulduklarını, ancak bu uyarıları dikkate almadıklarını ifade etmektedirler.

3. Doğa Kültü ile İlgili İnanış ve Uygulamalar

Kült, kutsal ve yüce olarak kabul edilen varlıklara karşı yapılan tazim ve tapınma anlamlarına gelmektedir. Dağ, tepe, mağara, nehir, tapınak ve toplantı evleri bazı toplumlarda *kült* olarak kabul edilir. Bu unsurlara karşı yapılan uygulamalar bir başkan tarafından, belli zamanlarda ve belli araçlarla yapılır (Artun, 2011, s. 108).

Bir dinde dağ, tepe, ağaç ve su gibi unsurların bulunması mutlaka bir kültürün olduğunu göstermez. Mesela İslam dininde Hacerü'l-Esved'in, zemzem'in veya Hira Mağarası'nın olması bir kültürün kanıtı olamaz. Bu gibi varlıkların bir kültürü temsil ettiği üç şartla belli olur:

- Külte konu olacak bir kişi veya nesnenin olması gerekir.
- Bu kişi ya da nesneden insanlara bir zarar veya faydanın geleceğine inanılması.
- Bu inanç sonucunda faydanın gelmesi, zararın defedilmesi için adaklar, kurbanlar ve ziyaretler gibi uygulamaların olması (Ocak, 2002, s. 113).

Türklerin İslam dinîyle karşılaşmadan önce sahip oldukları *Geleneksel Türk dininin* atalar kültürü, Gök Tanrı kültürü ve tabiat (doğa) kültüründen meydana gelen bir inanç sistemi olduğu kabul edilmektedir. Eski yazılı kaynaklarda *Yer-Sub* (yer-su) kavramlarıyla ifade edilen doğa kültürü, evrendeki bazı somut unsurlara kutsallık yüklenmesinden ibarettir. Türklerin bozkırlarda göçebe bir yaşam sürmelerinden dolayı doğadaki bazı unsurları kutsallaştırmaları doğal karşılanmalıdır. Türk toplumunda bu unsurlara Gök Tanrı gibi tapınma olmayıp, bunların günümüzde ruh diyebileceğimiz bir güce sahip olduklarına inanılır. Bundan dolayı onlarla iletişime geçilirken bazı kurallara uyulur ve yaratılana yaratandan ötürü saygı ve hürmet takdim edilir (Sarıkaya, 2016, ss. 60-63).

3.1. Yağmur Yağdırma ve Su Kültü

Eski zamanlardan bu yana Türk toplumunda bulunan doğa kültürleri içinde su unsuru önemli bir yer tutmaktadır. Orhun Yazıtları'nda yer alan *yer-su* kavramları Türkleri koruyan ruhlar olarak bilinmektedir. Suyun önemiyle ilgili olarak İslam bilginlerinden Birûnî (ö 453/1061), *el-Âsârü'l-Bâkîye* adlı eserinde Oğuzların bereketli bir pınarın kıyısında bulunan büyük bir kayayı ilah edindiklerini belirtmiştir. Benzer şekilde Türk oldukları düşünülen Kimek kabile üyelerinin de bir ırmağa taptıkları rivayet edilmektedir. Ayrıca bazı Arap kaynaklarının Oğuz ve Moğolların suyu kullanmadıklarına dair verdiği bilgilerin su kültürüyle ilgili olduğu düşünülmektedir (İnan, 1976, ss. 40-41). Çin kaynaklarına göre Hunlar, su ve ağaçlara büyük değer verir ve onlar için kurban keserlerdi. Kutsal sayılan dağların tepesinde bulunan volkanik göller mukaddes olarak kabul edilir ve *Gök Göl* olarak adlandırılırdı (Eröz, 1992, ss. 107-108).

Anadolu coğrafyasında yaşayan topluluklarda bazı su kaynaklarıyla ilgili olarak farklı inançlar görülmektedir. Kutsal kabul edilen su kaynaklarının kismet açtığına, çocuğu olmayan kadınlara şifa verdiğiğine, sara gibi hastalıkları iyileştirdiğine, insanları kötülüklerden koruduğuna ve bereket getirdiğine inanılır. Bu su kaynaklarının iyisinin (ruhunun) bazen toplumu cezalandıracağı ve büyük zararlar vereceği de düşünülür (Kalafat, 2010, ss. 167-169). Kuraklık dönemlerinde yağmurun yağmasını sağlamak amacıyla çocuk ve yetişkinlerin farklı uygulamalara katıldığı, özellikle ilkel toplumların aynı amaçla büyü yoluna başvurdukları görülmüştür (Kobyay, 2014).

Erzurum ve çevresinde yağmurun yağmasıyla ilgili farklı inanç ve düşüncelerin olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki gökyüzünde ayın donuk olarak görülmesi yağmur yağacağına işaret olarak görülür. Güneşli bir havada yağmur yağması o anda bir kurdun doğum yaptığının göstergesi olarak kabul edilir. Ayrıca çok yoğun yağmur yağdığında meydana gelen çamurdan bir kurbağa yapıp kible yönüne bakan bir duvarın deliğine konulduğunda yağmurun kesileceğine inanılır. Yörede yağmur duasına çıkıldığında çoban koyunların melemesini sağlar, bu vesileyle Allah'ın bunların hürmetine yağmur indireceğine inanılır (Kalafat, 2010, ss. 352-353).

Yöre Alevîleri arasında kutsal olarak kabul edilen varlıkların içerisinde su önemli bir yere sahiptir. Çünkü Alevî düşüncesine göre tüm varlığı veya evreni meydana getiren ve *Çâr Anâsır* (anâsır-ı erbaa) olarak ifade edilen dört temel maddeden biri de sudur. Bundan dolayı yöre Alevîleri su kaynaklarına kutsallık atfederek onların başında kurbanlar kesmekte, dua ve tazimde bulunmaktadır. Yörede bolluk ve bereketin simgesi olarak kabul edilen ve canlıların varlığını sürdürebilmesi için mutlak ihtiyaç duyulan suyun içine tükürülmesi, bevledilmesi ve pis şeylerin atılması günah olarak kabul edilmektedir (K. 9).

Yöre Alevîleri su için bazen ölümsüzlük anlamına gelen *Âb-ı Hayât* kelimesini kullanırlar. Kureyşan ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “*Su bizim yaşam kaynağımızdır. Her şeyin temel maddesi sudur. Diğer canlılar gibi insanların var oluşunun temeli su ve toprağa dayanmaktadır. Su, yaşamımızda olduğu gibi ibadetlerimizde de önemli bir yer tutmaktadır. Cem töreninde pirin önüne konulan dua ve düvazların üzerine okunduğu su bizim için kutsaldır. Cem töreninde sakacı tarafından oradakilere sunulan sudan içen insanların duası kabul olur, varsa hastalıkları şifa bulur. Ayrıca sakacı tarafından dağıtıldıktan sonra geriye kalan su, pirin elleriyle orada bulunan insanların üzerine serpilir. Bu su da insanların günahlarını siler ve onların üzerine bolluk ve bereket getirir.*” (K. 5).

Yörede Alevîler için kutsal kabul edilen, yılın belirli günlerinde ziyaret edilerek kurbanlar kesilen ve dualar edilen su kaynakları bulunmaktadır. Bu su kaynakları Alevîler için önemli evliya ve velî olan kişilerle irtibatlandırılmakta, kutsal kabul edilmektedir. Genellikle bahar ve yaz aylarında buralar ziyaret edilir, buralarda piknik ve eğlenceler de yapılır. Kutsal kabul edilen su kaynaklarının başında yapılan duaların kabul olacağına ve içilen suların da hastalara şifa vereceğine inanılır (K. 31, 1). Erzurum yöresinde kutsal kabul edilen ve belirli zamanlarda ziyaret edilen belli başlı su kaynakları şunlardır: Zülfikar Çeşmesi (Şenkaya, Aktaş Köyü), Uyuz Pınarı (Şenkaya, Kürkçü Köyü), Hızırın Çeşmesi (Hınıs), Şifalı Su (Çat, Ali Bey Komu Mezrası), Hanımın Bahçesi (Çat, Murat Çayırı Köyü) (K. 11, 31, 37).

Çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan yöre Alevîlerinin geçim kaynakları daha çok tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu nedenle yağmurun yağmadığı zamanlarda geçim kaynakları sekteye uğradığından yöre insanları bunu çözmek için bazen farklı yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemler içerisinde yörede en çok yapılan uygulama, kutsal sayılan türbe ve su kaynakları başına giderek kurban kesmek ve hep birlikte dua etmektir. Mesela bu uygulama örneklerinden birini Kureyşan ocağı dedelerinden biri şunları söylemiştir: “*Tekman sınırları içerisinde Asbarê Kimed ziyareti bulunmaktadır ve diğer bir adı Yağmur Yağdıran'dır. Bu türbenin bulunduğu çevrelerde kuraklık olduğunda yöre Alevîleri bu ziyarete giderek dua ve niyazda bulunurlar. Bu kişiler ziyaretten evlerine dönmeden önce hemen yağmurun yağdığına çoğu kez şahit olmuşlardır.*” (K. 16). Yağmur yağması için yapılan bu tarz uygulamaların Erzurum'un diğer bazı ilçelerinde bulunan ziyaretlerde de yapıldığı yöre Alevîleri tarafından ifade edilmiştir (K. 22). Bazı yörelerde ise kuraklık dönemlerinde yağmurun yağması için farklı yöntemlerin uygulanır. Yöre Alevîlerinden biri Bağlıca Köyü'nde yağmur yağması için yapılan uygulamayı şu şekilde aktarmıştır: “*Köyümüzde yağmur yağması için çocuklar arasından bir kız veya süpürgeci bir gelin yapılır. Sonra çocuklar onun etrafında toplanır ve köyü dolaştırarak âmin diye bağırlarlar. Çocuklar saf ve temiz olduklarından*

Allah'ın onların duasını kabul edeceğine ve köyümüze yağmur yağdıracağına inanılır.” (K. 23,28, 33).

Ayrıca yörede yağmurun yağması için sadece Alevî toplumunda değil Sünnîler arasında da önceden görülen bazı farklı uygulamaların olduğu aktarılmıştır. Mesela genç kızların eşeğe ters bindirilip ıslatılması, bazı hayvanlara kıyafet giydirilerek gezdirilmesi, yılanın öldürülüp gömülmesi veya yakılması, ölmüş hayvanların kafatasının suya atılması gibi uygulamalar bunlardan bazılarıdır (K. 39, 37, 27).

Sonuç olarak bölgenin geçim kaynağının tarım ve hayvancılığa dayalı olmasından dolayı su ve yağmura büyük önem verilmektedir. Suyun azaldığı dönemlerde yağmur yağması için bazı farklı uygulamalar ve erkanların yapıldığı tespit edilmiştir. Bu uygulamalar daha çok kutsal kabul edilen türbe ve ziyaret yerlerine gidilerek kurbanların kesilmesi ve yağmur duasının yapılması ile tamamlandığı ifade edilmiştir.

3.2. Ağaç ve Ateş Kültü

Köklerini yerin dibine; gövde, dal ve yapraklarını ise gök yüzüne salan ve her mevsim kendinî yenileyen ağaçlar, geçmişten günümüze kadar insanların ilgisini üzerinde toplamıştır. Yaşamın ve ebediliğin sembolü olan ağaçların varlığı değil özellikleri ve temsil gücü, kültürün konusu olmuştur. Eski Türklerde ormanın tamamı kutsal kabul edilirken içerisindeki *kayın* gibi bazı ağaçlara daha fazla kutsiyet atfedilmiştir. Bu ağaçlar yapılan ayin ve törenlerde önemli birer unsur olmakla beraber tedavilerde de çok fazla kullanılmıştır (İnan, 1976, ss. 38-39).

Ağaç kültü Kızılbaş toplulukları içinde özellikle Tahtacılar ve Yörükler arasında daha önemlidir. Geçimlerini ağaç kesimi ve benzeri işlerle sağlayan Tahtacılar ağaçlara büyük saygı gösterirler. Muharrem ayında ve salı günleri ağaç kesmezler. İşe başlamadan önce mutlaka ağaçlar için dua ederler. Bu topluluk açısından ardıç, sarı çam, köknar ve ladin kutsal kabul edilen ağaç türleridir. Benzer şekilde Doğu Anadolu’da yaşayan Kızılbaşlar da ardıç ve meşe ağaçlarını takdis ederler. Yılın belirli günlerinde bayramlık elbiselerini giyen bazı Kızılbaşlar dua ve ilahiler okuyarak bu ağaçları kutsar, onlar için kurban keserler. Ayrıca bu ağaçların dallarına bez parçaları bağlayarak dilekte bulunurlar (Ocak, 2002, ss. 135-136).

Yörede yaşayan Alevîler arasında da ağaç ve orman kültürünün önemli bir yeri olduğu görülmüştür. Alevîler bölgede genellikle ormanlık alanlarda yaşamakta veya yaşadıkları yerleri ağaçlandırmaya özen göstermektedirler. Yörede özellikle yüksek dağların tepesinde bulunan gösterişli ağaçlar ziyaret olarak kabul edilmekte, belirli zamanlarda bunların altında kurbanlar kesilerek dua ve tazimde bulunmaktadır. Bu ağaçlara bez parçaları bağlanarak ondan dilek ve dualarının kabul edilmesi beklenmektedir. Ardıç, kayın ve palut ağaçları yöre Alevîleri açısından değerli kabul edilmekte ve onlara saygı gösterilmektedir. Özellikle ardıç ağacı ile ilgili olarak dedelerden biri şunları aktarmıştır: *“Hacı Bektâş Velî kendisini arayan köylülerden kurtulmak için altında oturduğu ardıçtan kendisini saklamasını ister. Ardıç ağacı da onu içine alır ve kırk gün boyunca onu saklar. Hacı Bektaş Velî ardıç ağacının içinde kırk gün boyunca Allah’a ibadet eder.”* (K. 26).

Ziyaret olarak kabul edilen ağaçlar yöre Alevîleri tarafından asla kesilmez, eğer meyveleri varsa koparılmaz. Kutsal olarak kabul edilen bu ağaçları kesen veya meyvelerinden yiyen kişilere ziyaretin zarar vereceği düşünülür. Bu konuyla ilgili bir talip şunları aktarmıştır: *“Yayla köyünden bir komşumuz ahırının üstünü kapatmak için ziyaretin ağacını kesmeye niyetlendi. Hepimiz bunun yanlış olduğunu ve bundan vazgeçmesi gerektiğini söylememize rağmen bizi dinlemedi ve ziyaret ağacını keserek ahırının üstünü kapattı. Bir ay geçmeden bir gece ahır hayvanlarının üzerine yıkıldı ve tüm hayvanları öldü.”* (K. 7). Konuyla ilgili taliplerden biri şunları aktarmıştır: *“Köyümüzde Elmalı olarak bilinen bir mevkide büyük bir elma ağacı var ve biz onu ziyaret olarak kabul ettiğimizden dolayı asla meyvesinden yemeyiz. Komşumuzun çocukları bir akşam üstü oraya giderek*

ziyaretin meyvelerini toplamaya başlamışlar. Tam bu esnada bu ziyaretin sahibi olan zat ortaya çıkmış ve çocukları oradan kovmuş. Bu durumdan etkilenen küçük çocuk psikolojik olarak hastalandı. Yıllarca babası onu hastanelere ve hocalara götürdü ama bir çözüm bulamadı. En sonunda bir dedenin tavsiyesi üzerine o ziyarete bir kurban bağışlayıp dua ve niyazda bulununca çocuk iyileşti.” (K. 27).

Geleneksel Alevîlikte kutsal kabul edilen ve evreni var eden dört temel elementten biri olarak görülen ateş unsuru da yöre Alevîleri tarafından kutsanmaktadır. Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan zümreler tarafından kendisine çeşitli roller ve kutsallıklar atfedilen ateş, ilk insan topluluklarından itibaren önemli bir yere sahiptir (Akkuş, 2015, ss. 15-32). Ateş kültü Asya, Avrupa, Amerika gibi bölgelerde önemli bir inanç ögesi olmakla beraber, daha çok İran ve Hind inançları olan Mazdeizm ve Zerdüştilik inançlarının temel dayanağını oluşturmaktadır. Sert iklim koşullarının yaşandığı bu bölgelerde insanların en önemli ihtiyaçlarından biri olan ve ısınmayı sağlayan ateş gereksinimi, bu kültürün ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (Ocak, 2002, ss. 241-242). Bu sert iklimin yaşandığı diğer bir bölge olan Orta Asya'da yaşayan Türkler ve özellikle Tahtacılar arasında da İslam dininden önce ve sonra ateş kültü varlığını sürdürmüştür (Çıblak, 2007, ss. 671-686).

Türk toplumlarında ataların ruhlarına büyük saygı duyulması ve onların kutsal bir gücünün olduğuna inanılması ateşle birlikte ocak kültürünün doğmasına vesile olmuştur. Bu düşünceye göre ataların ruhu yanan ateşin içinde varlığını devam ettirdiğinden ocakta yanan ateşin sönmemesi büyük önem arz etmektedir. Bazı araştırmacılar Türk toplulukların bir kısmının sahip olduğu bu düşünceden dolayı ateşe taptıklarını, yanan ateşin üstünden atlayarak kötü ruhlardan korunduklarını belirtmişlerdir (Eröz, 1990, s. 327). Anadolu'da varlığını sürdüren bazı Alevî ocaklarda ateşe hükmetme düşüncesi önemli bir inançtır. Bu ocaklara mensup bazı dedelerin ateşe dokunmalarına rağmen zarar görmedikleri, yani ateşin yakıcılığından etkilenmedikleri vurgulanmaktadır (Bozkurt, 1993, s. 128).

Eski Türklerde ocak ile aile arasında bir bağın olduğu da görülmektedir. Ocak bir nevi aileyi temsil etmektedir. Ocağın varlığını devam ettirmesi için içerisindeki ateş asla söndürülmez. Her zaman küllerin içerisinde o ocağı yakacak bir *kor* saklanır. Benzer şekilde ailenin varlığının devam etmesi için de eski Türklerde küçük çocuklar güvence olarak görülür ve daha fazla korunur. Bu nedenle ailenin küçük çocukları için genellikle Türkler *Kül Tigin* ya da *Od Çiğın* isimlerini kullanmışlardır (Kalafat, 2010, ss. 185-186).

Ateşle ilgili Doğu Anadolu bölgesinde farklı pratiklerin olduğu görülmüştür. Mesela Erzurum ve çevresinde ocak üzerinde bulunan sacın ayaklarından yukarıya doğru kıvılcımların yükseldiğinde sonraki günlerde bu, havanın güneşli ve güzel olacağına işaret olarak yorumlanmaktadır. Ocak üzerinde bulunan sacın boş kalması ölümün habercisiydi. Ayrıca eve ilk ayak basan gelinin ocağa doğru bakması kayın validenin yanında öleceğinin habercisi olarak değerlendirilir (Kalafat, 2010, ss. 192-193).

Yörede Alevîler tarafından ateş de su gibi kutsal kabul edilmekte, ona saygı ve tazimde bulunmaktadır. Ateş evreni oluşturan temel elementlerin ilki olarak kabul edilmekte ve onun sönmemesi amacıyla içine pis şeyler atmaktan kaçınılmaktadır. Çünkü ateş aydınlığın ve arınmanın simgesidir. Ayrıca Alevî düşüncesine nur yaratılışın temelini oluşturduğundan cem törenlerinde *Çerağ* uyandırılır. Yani törende üç mum yakılır. Ortadaki mum Allah'ı, sağındaki Hz. Muhammed'i ve solundaki mum da Hz. Ali'yi temsilen yakılır (K. 17).

Yörede ateşin kaynağı olarak kabul edilen güneşe karşı Alevîler büyük bir saygı duymaktadır. Güneş doğduğu anda insanlar kapı ve pencerelerini açar güneşe karşı dönerek dua ve niyazda bulunurlar. Aynı şekilde akşam güneş batmak üzereyken kapılarını dua ederek kapatırlar (K. 1, 31). Yörede yapılan cem törenlerinde ve bazı önemli kişilerin mezar veya türbelerinde mum yakılır. Bu ateşe bazıları *Delili Uyandırmak* der. Yakılan bu ateş güneşi ve aydınlığı temsil eder.

Yörede yakılan ateşler veya mumlar asla söndürülmez, kendiliğinden sönmeleri beklenir. Ateşi su veya farklı maddeler dökerek söndürmek büyük günah olarak kabul edilir, söndürenlerin bir zarara uğrayacağı düşünülür. Ayrıca yörede yanan ateşe karşı dualar edilip dilek tutulur (K. 15, 2).

Sonuç olarak yörede bazı ormanlık alanların ve ağaçların kutsal bir ruha sahip olduğuna inanılır, onların kendilerine zarar vermemesi için dikkatli bir şekilde davranılır. Kutsal kabul edilen bu ağaçlara asla dokunulmaz, ağaçların meyvelerinden kimse yemez. Yörede büyük saygı gösterilen unsurlardan biri de ateştir. Törenlerde ve kabir ziyaretlerinde ateşin önemli bir yerinin olduğu ve ateşin kaynağı olarak kabul edilen güneşe sabah ve akşamları dua ve tazimde bulunduğu görülmüştür.

3.3. Hayvan Kültü

Göçebe bir hayat süren ve avcılıkla hayatlarını devam ettiren toplumlarda hayvan kültü insan ve hayvan arasında dinsel ve büyüsel bir çerçevede oluşmuştur (Artun, 2011, s. 121). İnsanlar hayatın birçok alanında hayvanlarla etkileşim içinde olmuş ve onlardan yararlanmışlardır. Bazen de hayvanların yırtıcılığından ve çekiciliğinden etkilenerek onlara olağanüstü özellikler yüklemişlerdir. Öyle ki zamanla bazı hayvanlar kutsallaştırılarak inançsal bir simge haline getirilmiştir (Karayel & Albayrak, 2020, ss. 438-455).

Eski toplumlarının bazılarında hayvanların kemiklerinden yeniden dirileceği inancı mevcuttur. Bu inancın örnekleri Hacı Bektâş Velî Velayetnamesi ve Sultan Şucauddin Menakıbnâmesi'nde göze çarpmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ise Hz. Üzeyir'in merkebinin kemiklerinden bir araya gelerek yeniden dirilişi bu inancı akla getirmektedir. İslam öncesi var olan bu düşünceye göre kurban edilen hayvanın kemikleri itina ile toplanarak gömülür veya yakılır. Çünkü o hayvan daha sonra kemiklerinden yeniden diriltilerek Tanrı'ya ulaşır. Bu inancın etkisiyle sonraki zamanlarda bazı Türk ve Moğol yöneticileri ölmüş düşmanlarını mezarlarından çıkararak yakmışlardır. Mesela Cengiz Han'ın oğlu Tuluy, Merv'de Sultan Sencer'in, Tus'da Harun Reşid'in, Gazne'de Gazneli Mahmud'un mezarlarını açtırarak çıkan kemikleri yaktırmıştır. Yine Şah İsmail, Dulkadirli beylerinin, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin ve Abdulkadir Gılanî'nin mezarlarını açtırarak kemiklerini yaktırmıştır (Ocak, 2002, ss. 170-173).⁹

Anadolu'da daha çok kırsal kesimde yaşayan, tarım ve çiftçilik işleri ile meşgul olan Alevî zümrelerde hayvan kült ve mitolojileri önemli bir yer tutmaktadır. Alevî topluluklarda Alevî erenlerinin yaşadıkları dönemlerde bazı hayvanların suretine dönüşme kültü (don değiştirme), o hayvanları daha özel ve kutsal kılmıştır (Eröz, 1990, s. 398). Bunlardan Hacı Bektâş Velî'nin ve Yunus Emre'nin güvercin donuna, Abdal Musa'nın geyik donuna girdiği inancı bu hayvanları daha kutsal ve sevimli kılmıştır (Yıldız, 2021, s. 317).

Yöre Alevîleri arasında bazı hayvanlara karşı farklı tutumların olduğu görülmektedir. Turna, güvercin, geyik ve tilki gibi hayvanlara yöredeki Alevîler değer atfetmektedir. Kureyşan ocağına mensup bir dede'ye göre turna, Hz. Ali'yi temsil ettiğinden cem törenlerinde turna semahı dönülür. Hacı Bektaş Velî'nin Anadolu'ya ilk defa güvercin donunda gelmesi, ayrıca güvercinin Hz. Hüseyin'in habercisi kabul edilmesi gibi sebepler Alevîlerin güvercine önem vermesinin başlıca nedenleridir. Alevî velilerinden Kaygusuz Abdal zor durumda kaldığında geyik donuna girdiğinden bu hayvan da kutsal sayılmaktadır. Yörede bu hayvanlara asla zarar verilmez ve bunların avlanması günah kabul edilmektedir (K. 22).

⁹ Hacı Bektâş'a mürid olan biri onu ve diğer müritleri evine davet eder. Evinde bulunan tüm kuzularını onlara keserek ikram eder. Davetin sonunda şeyh müridinin bu cömertliği karşısında yenilen hayvanların tüm kemiklerini kendi derilerinin içine koymalarını emreder. Daha sonra iki rekât namaz kılarak dua eder ve kuzular yeniden eski hallerine geri döner. Sultan Şucauddin'e mürid olmak isteyen Baba Mecnun adında bir şeyh onu denemek için bir oğlak kılığında girer. Daha sonra Sultan onu kestirerek misafirlerine ikram eder. İkram bitince oğlağın kemikleri ve kafası derisinin yanına bırakılır. Daha sonra oğlak dirilir ve Baba Mecnun haline geri döner. Bu kerametten sonra Baba Mecnun müridliğe kabul edilir.

Yörede Alevîler tarafından sevilen ve uğur getirdiğine inanılan hayvanlardan biri de tilkidir. Onlara göre tilkiyle karşılaşmak kişinin o gün işlerinin yolunda gideceğinin bir işaretidir (K. 33). Yörede *alaca* olarak bilinen küçük bir kuş türü de çok sevilmektedir. İddiaya göre Cebrail, bu kuşun donuna girmiştir ve Allah'ın emriyle sevilen, iyi insanların yakınında uçtuklarına inanılmaktadır (K. 23).

Yöredeki Alevîlerin tavşan etiyle ilgili olarak geleneksel Alevî düşüncesine uygun bir tutum ortaya koydukları görülmüştür. Buna göre tavşanın etini yemek haramdır. Çünkü tavşan cinsi pis olan hayvanlara benzemektedir. Mesela kulakları eşeğe, bıyıkları kediyeye, kuyruğu domuza ve tırnakları köpeğe benzemektedir (K. 17). Ayrıca yöre Alevîlerinin bazıları ise tavşanı yemenin İslami açıdan uygun olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü tavşanın vücudunun nerdeyse tamamı sadece kandan oluşmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ise kanın yenilmesi haram kılınmıştır. Tavşanın yenilmemesindeki diğer sebepler ise tavşanın adet görmesi ve geviş getirmemesidir (K. 17).

Tavşanın uğursuzluk getiren bir hayvan olduğu düşüncesi yöre Alevîlerinin bazıları tarafından kabul edilmemektedir. Taliplerden biri şunları aktarmıştır: "*Alevîlerin tavşanın geçtiği tarlalar yedi yıl ekilmez diye bir inancının olduğunu söylerler. Bu söz kesinlikle doğru değildir ve Alevîlere atılan iftiralarından biridir. Ayrıca bu sözün Alevî düşüncesinde hiçbir yeri yoktur. Çünkü Alevî geleneğine göre evrende var olan her şey kutsal sayılmaktadır. Özellikle bu bir canlı ise daha özel bir yere sahiptir*" (K. 22). Başka bir talip ise tavşanın uğursuz bir hayvan olduğu düşüncesinin başka inançlardan Alevî düşüncesine girdiğini ifade etmiştir." (K. 21).

Yöre Alevîlerine göre bazı hayvanlar kişiye uğursuzluk getirmektedir. Bu hayvanların başında *baykuş* gelmektedir. Bunun dışında yörede *bepbo* olarak bilinen *guguk* kuşunun kişinin başında ötmesinin ve geceleri siyah kediyeye karşılaşmanın da uğursuzluk getireceğine inanılır (K. 20, 15). Ayrıca at, eşek ve köpeklerle ilgili olarak farklı düşüncelere sahip oldukları da tespit edilmiştir. Bu düşünceye göre dünya hayatında kötü işler yapan ve Allah'ın emirlerini çiğneyen kişiler öldüklerinde ruhlarının azap çekmesi için at başta olmak üzere köpek ve eşek şekline girmektedir (K. 17, 26).

Yörede bu düşüncelerin aksine tavşan başta olmak üzere Allah'ın yarattığı hiçbir hayvanın uğursuzluk getirmeyeceği kanaatinde olan Alevîler de bulunmaktadır. Bununla ilgili taliplerden biri şunları aktarmıştır: "*Bazı Alevîlerin iddia ettiği gibi tavşanın uğursuzluk getirdiği bir iftiradır. Ayrıca tavşan ve güvercinin etinin yenilmesinde de herhangi bir sakınca yoktur. Bizim köyümüzde neredeyse herkes tavşan ve güvercin eti yer.*" (K. 7).

Kısaca bölgede yaşayan Alevîler için bazı hayvanların değerli kabul edildiği tespit edilmiştir. Turna, güvercin, geyik ve tilki gibi hayvanların daha fazla sevildiği ve bunlardan bazılarının Alevî düşüncesinde önemli yerleri olan bazı velilerle özdeşleştirildiği belirlenmiştir. Ayrıca yörede tavşan, at, eşek ve köpek ile ilgili olumsuz bir bakışım olduğu ve bazı kişiler tarafından bu hayvanların uğursuz olarak kabul edildiği tespit edilmiştir.

Sonuç

İnsanların hayatında önemli bir yere sahip olan geçiş dönemlerine ilişkin yöre Alevîleri arasında çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. İlk geçiş dönemi olan doğum öncesi ve sonrasında cinlerin anne ve bebeğe zarar verebileceğini düşündükleri için yöre Alevîlerinin çeşitli önlemler aldıkları belirlenmiştir. Ayrıca hamile kadınların kimin yüzüne çok bakarsa bebeğin ona benzeyeceği inancı olduğundan, hamilelik sürecinde genellikle çirkin ve kötü insanlardan uzak durmaya özen gösterildiği görülmüştür. Doğum sonrası yöre Alevîleri arasında bebeğe isim koyarken bazı hassasiyetlerin olduğu, Hz. Muhammed'in vefatından sonra dört halife döneminde yaşanan bazı olumsuz olaylar ileri sürülerek genellikle Ebû Bekir, Ömer ve Osman isimlerinin çocuklara verilmediği tespit edilmiştir. Erzurum'da yaşayan Alevî geleneğe mensup kişiler açısından önemli bir uygulama kabul edilen sünnet ve kirvelığın kökeni genellikle Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed

zamanına dayandırılmaktadır. Yöre Alevîlerine göre kirve bir insan olabileceği gibi cansız bir varlık, türbe veya bir su pınarı da olabilir. Bir zamanlar yöredeki Alevîler nezdinde sosyal ve ekonomik açıdan önemli bir yere sahip olan kirvelik, günümüzde artık geçerliliğini yitirmiştir.

Erzurum yöresindeki Alevîler arasında geçmişte kız kaçırma ve görücü usulüyle evlilikler yapılırken günümüzde genellikle bu karar gençlerin tercihinin bırakılmıştır. Çoğunlukla dini ve resmi nikahla evlenen Alevî gençler arasında son yıllarda Sünnîlerle evliliklerin sayısı da artmıştır. Geçmiş dönemlerde Alevî birinin Sünnîlere evlenmesi düşkünlük olarak kabul edilirken, günümüzde bu durum normal karşılanmaktadır. Geçiş dönemlerinden sonuncusu olan ölüm olayını yöre Alevîleri "devir", "don değiştirme", "Hakka yürüme" tabirleriyle ifade ederken, bazı Alevîler cenaze törenini "sırlama" kavramıyla ifade etmektedir. Bölgede cenaze törenleri genel İslami geleneklere uygun olarak cami imamı veya bazı dedeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Yöredeki bazı Alevîler ölen kişinin bu dünyada yaşadığı hayata göre bir insana veya hayvana geçtiğini ve bazı dedelerin bunlara şahit olduklarını belirtmişlerdir. Öldükten sonra ruhu hayvana geçen insanların genelde günahkâr olduklarını ve bu şekilde cezalarını çektiklerini vurgulamışlardır.

Çoğunlukla kırsal kesimde yaşayan, geçimleri tarım ve hayvancılığa dayalı olan yöre Alevîleri tarafından bazı dağ, tepe, taş ve su kaynakları kutsal kabul edildiğinden, yılın belirli zamanlarında ziyaret edilerek kurbanlar kesilmekte ve dualar edilmektedir. Bu bağlamda Abdurrahman Gazi Türbesi, Seyid Biyok, Goşkar Baba, Şehit Türbesi, Kuruç (Kuruç) Baba, Oğulveren, Gözler (Kozlar) Baba, Zülfikar Taşı, Kumaşlı Ziyareti, Erzurum bölgesinde kutsal sayılan yerlerin başında gelmektedir.

Tarım ve hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu Erzurum'da, su kaynaklarının azaldığı dönemlerde yöre Alevîlerinin bazı kutsal mekanları ziyaret ettiği, kurban kestiği ve yağmur duası yaptığı belirlenmiştir. Ayrıca bölgedeki bazı ormanlık alanların ve ağaçların kutsal bir ruh taşıdığına inanıldığı, bu nedenle bunlara asla zarar verilmediği ve meyvelerinin yenmediği de belirlenmiştir. Yöre Alevîlerinin ateşe büyük önem verdikleri ve ateşin kaynağı sayılan güneşe sabah ve akşam dua ettikleri de tespit edilmiştir. Bölgede turna, güvercin, geyik, tilki gibi hayvanların değerli görüldüğü ve bazı velilerle özdeşleştirildiği gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Akkuş, M. (2015). Ateş ve ocak kültürünün Anadolu'da yaygınlaşmasında Moğolların etkisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 68, 15-32.
- Aktaş, A. (2015). Alevilerde ölüm, cenaze, yas ile ilgili inanç ve ritüeller. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 12, 17-65.
- Artun, E. (2011). *Türk Halkbilimi*. Karahan Yayınları.
- Birdoğan, N. (2019). *Alevilik Anadolu'nun gizli kültürü*. Kaynak Yayınları.
- Bozkurt, F. (1993). *Aleviliğin toplumsal boyutları*. Tekin Yayınevi.
- Bozkuş, M. (F). (2000). *Tarihten günümüze Sivas yöresinde alevilik*. yayl.y.
- Çıblak, N. (2007). Tahtacılar da Ateş ve Ocak Kültü. İçinde 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı* (ss. 671-686). Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi.
- Eröz, M. (1990). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eröz, M. (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Fırat, M. Ş. (1961). *Doğu illeri ve Varto tarihi*. Milli Eğitim Basımevi.
- Gürbüz, O. (2016). Abdurrahman Gazi kimdir. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 1155-1175.
- Hancı, S. (2011). Antalya Tekkeköy, Abdal Musa Türbesi Anma Törenleri: Yerleşik Halk ile Ziyaretçi Topluluk Üzerindeki Etkileri. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 1, 229-249.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalafat, Y. (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk inançlarının izleri*. Berikan Yayınevi.
- Kaleli, L. (2003). *Binbir Çiçek Mozaiki Alevilik*. Can Yayınları.
- Karayel, S. E., & Albayrak, A. (2020). Alevî-Bektâşî inanç sisteminde hayvanlarla ilgili mitolojik unsurlar. *Türk Akâdemik Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 438-455.
- Kaya, H. (1993). *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*. Engin Yayıncılık.
- Keskin, Y. M. (2001). Kırsal Kesimde Yaşayan Alevilerde Doğum Geleneğine İlişkin İnanç ve Uygulamalar (Elazığ Sün ve Sedeftepe Köyleri Örneği). *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 41-54.
- Kobyay, E. Ş. (2014). *Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Korkmaz, İ. (2021). Gaziantep Çepnilerinin Ziyaret Mekânları: Hacı Koreş ve Seydi Koreş Ziyaret Ritüeli ve Uygulamaları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 98, 197-215.
- Ocak, A. Y. (2002). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İletişim Yayınları.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Örnek, S. V. (1997). *Türk halk bilimi*. Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, A. R. (2020). *A dan Z ye Alevilik*. Kripto Yayınları.
- Rençber, F. (2014). Adıyaman Alevilerinde Tretleri. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 71, 209-220.

-
- Sarıkaya, M. S. (2016). *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*. Post Yayınevi.
- Topaloğlu, F. (2012). Aydın ili Bozdoğan İlçesi Alamut köyü Alevilerinde yatır ziyareti -Madran Baba Örneği. *e- Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 5(1), 67-93.
- Türkdoğan, O. (1966). Türklerde kirvelik ve sünnet geleneği. *Türk Kültürü Araştırmaları*, III, IV, V, VI, 197-213.
- Üçer, C. (2005). *Tokat yöresinde geleneksel alevilik*. Ankara Okulu Yayınları.
- Yaman, M. (2007). *Alevilik; inanç, ibadet, erkan*. Garip Dede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği.
- Yeşil, Y. (2014). Türk dünyası'nda geçiş dönemi ritüelleri üzerine tespitler. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3(9), 117-136.
- Yıldırım, E. (2010). Tunceli yöresi alevilerinde geçiş dönemi inanç ve uygulamaları üzerine sosyolojik bir araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*, 42, 17-32.
- Yıldırım, E. (2011). Tunceli alevilerinde sünnet ve kirvelik geleneği uygulamaları. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI(2), 83-99.
- Yıldız, H. (2007). Alevi geleneğinde ölüm ve sonrası tören ve ritüeller. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 42, 93-112.
- Yıldız, H. (2021). *Anadolu aleviliği Amasya yöresi bağlamında bir inceleme*. Ankara Okulu Yayınları.